

---

## РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

---

Сучасний етап розвитку економіки характеризується посиленням взаємозалежності країн світу, їх економічних систем, відкритістю національних ринків, поглибленням міжнародного поділу й кооперації праці на основі міжкультурної комунікації (далі – МКК).

Постійне зростання масштабів міжнародного економічного співробітництва України гостро поставило питання оновлення професійної підготовки майбутніх економістів до МКК, які здатні не тільки успішно взаємодіяти з діловими партнерами інших країн у вирішенні спільних соціально-економічних проблем, а й захищати національні інтереси, забезпечуючи подальший розвиток української економіки, стабільне функціонування українського суспільства, кваліфіковано здійснювати професійну комунікацію з представниками інших країн, приймати відповідальні й економічно обґрунтовані рішення згідно з етичними нормами, враховуючи соціальні наслідки своєї діяльності.

Підвищення ролі комунікації в сучасному постіндустріальному, інформаційному суспільстві, зокрема, такої її специфічної форми, як МКК, а також зростання вимог до соціальних і моральних якостей фахівців з економіки потребують невідкладних інноваційних змін у професійній освіті, невід'ємним складником якої має стати підготовка до продуктивного професійного спілкування в процесі МКК. Усвідомлюючи виклики часу, студенти під час навчання у ВНЗ прагнуть набути ґрунтовний досвід здійснення МКК у сфері майбутньої професійної діяльності, який забезпечить їм конкурентоспроможність на ринку праці і професійно-особистісну самореалізацію завдяки засвоєнню знань щодо сутності процесу МКК і параметрів аналізу особливостей культур потенційних ділових партнерів, сформованим ціннісним орієнтаціям, набутиим комунікативним і мовленнєвим умінням,

навичкам соціальної взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Контекст глобалізації економіки ставить нові акценти стосовно підготовки висококваліфікованих фахівців для української економіки. У законі України «Про освіту», національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») та Національній доктрині розвитку освіти пріоритетними завданнями ВНЗ визнано підготовку студентської молоді до мирного співіснування і співпраці з представниками інших народів, формування національних та загальнолюдських цінностей, культивування ідеї розуміння «Іншого» (системи цінностей, комунікативної поведінки), виховання міжкультурної толерантності.

Вирішення окреслених завдань потребує пошуку шляхів підсилення у ВНЗ економічного профілю соціальної і гуманістичної орієнтації педагогічного процесу, зокрема також у процесі формування досвіду МКК. Це передбачає вдосконалення його організації, розробку ефективних засобів управління, гуманізацію стосунків між викладачами і студентами.

Нові підходи до підготовки сучасних економістів, які знайшли відображення в галузевих стандартах вищої освіти, дозволяють розглядати економічну діяльність як процес реалізації та розвитку культури фахівця, зокрема і в міжкультурному комунікативному аспекті. Її становлення і неперервний творчий розвиток має відбуватися в особистісно орієнтованому педагогічному процесі формування досвіду МКК, центром якого є людина як міра всіх речей.

Таким чином, дослідження проблеми формування досвіду МКК у студентів економічного профілю має бути спрямованим на розв'язання протиріч між:

- сучасними соціокультурними умовами, пов'язаними зі стрімким збільшенням контактів ділових партнерів з різних країн внаслідок глобалізації й інтернаціоналізації економічної системи, та повільними темпами реформування вищої освіти через брак науково обґрунтованих педагогічних досліджень щодо формування досвіду МКК;
- потребою українського суспільства у фахівцях з високим рівнем сформованості досвіду МКК та відсутністю ціліс-

ної концепції формування досвіду МКК майбутніх економістів, нерозробленістю її теоретико-методологічних та технологічних засад;

- прагненням майбутніх фахівців з економіки до набуття досвіду МКК, необхідного для успішної роботи і творчої самореалізації в професійній діяльності, та незадовільним станом їхньої підготовки у ВНЗ, що пов'язано з відсутністю педагогічної технології формування досвіду МКК, недостатнім рівнем дидактичного забезпечення педагогічного процесу формування досвіду МКК;

- визнанням переваг особистісно орієнтованого підходу та домінуванням репродуктивних методів навчальної діяльності над творчими, що значно обмежують можливості студентів у розвитку своїх суб'єктних якостей, необхідних для ефективно професійної комунікації в ситуаціях МКК;

- проголошенням пріоритету гуманістичної парадигми у професійній освіті і принципів педагогічного спілкування на діалогічних засадах та проявами авторитаризму в організації та реалізації педагогічного процесу формування досвіду МКК.

Актуальність проблеми, недостатній рівень її вивчення, необхідність подолання наявних суперечностей з метою вдосконалення педагогічної теорії та практики зумовлюють необхідність визначення категоріального апарату і концептуальних засад дослідження.

Відповідно до мети визначено основні завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз філософського, культурологічного, психологічного, лінгвістичного, економічного аспектів МКК у науковій літературі і на цьому підґрунті визначити методологічні засади дослідження.

2. Обґрунтувати теоретичні засади педагогічного процесу формування досвіду МКК студентів ВНЗ економічного профілю, розкрити його сутність, визначити систему критеріїв та показників сформованості досвіду МКК.

3. Розробити, науково обґрунтувати концепцію підготовки майбутніх фахівців з економіки до МКК і на цій основі – модель формування досвіду МКК.

4. Спроекувати педагогічну систему формування досвіду МКК майбутніх економістів, визначити та детально схарактеризувати її компоненти.

5. Розробити, науково обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічну технологію формування досвіду МКК студентів ВНЗ економічного профілю.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки фахівців з економіки у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні та технологічні засади формування досвіду міжкультурної комунікації студентів ВНЗ економічного профілю.

Концепція дослідження ґрунтується на розумінні того, що формування досвіду МКК у ВНЗ є невід'ємним складником професійної підготовки майбутніх економістів, у процесі якої відбувається всебічний розвиток студента як цілісної творчої особистості.

Провідною ідеєю концепції є положення про те, що цілеспрямоване формування досвіду МКК студентів ВНЗ економічного профілю на підґрунті визначених теоретико-методологічних і технологічних засад забезпечить підвищення якості їхньої фахової підготовки, здатність до соціальної взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків, професійно-особистісне становлення, спроможність до неперервної самоосвіти з питань МКК.

Вирішення завдань вищої освіти щодо досягнення належного рівня особистісно-професійної підготовки студентів до МКК зумовлює необхідність реалізації формування досвіду МКК як цілісного педагогічного процесу, спрямованого на засвоєння студентами знань щодо різних аспектів МКК, розвитку в них умінь здійснювати МКК, виховання професійно значущих особистісних якостей.

Виходячи з того, що під час навчання у ВНЗ майбутнім економістам слід набути досвіду здійснення МКК у сфері професії, навчальна діяльність проектується з урахуванням закономірностей і особливостей процесу МКК у реальному житті. Для втілення концептуальної ідеї потрібно забезпечити основні вектори багатовимірного педагогічного процесу: організацію (проекування педагогічної системи формування досвіду МКК студентів-економістів); управління (впровадження відповідної технології і системи дидактичних

засобів на кожному з її етапів; діалогічне спілкування суб'єктів навчальної діяльності (викладач↔студенти), що уможливорює взаємний інтелектуальний і духовний обмін, їхню продуктивну взаємодію в процесі її здійснення.

Реалізація провідної ідеї забезпечується через застосування сукупності методологічних підходів, концепції формування досвіду МКК, відповідної моделі, спроектованої педагогічної системи і технології, дидактичних засобів управління навчальною діяльністю студентів. Її втілення передбачає необхідність цілеспрямованої теоретико-методологічної і технологічної підготовки викладачів до формування досвіду МКК, розроблення науково-методичного забезпечення.

Методологічне підґрунтя досліджуваної проблеми складають фундаментальні закони пізнання сутності явища, а також гуманістичні погляди науковців різних напрямів, що співзвучні ідеям антропологічного підходу в педагогіці.

## **5.1. Аспектний аналіз міжкультурної комунікації у науковій літературі**

### **ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Сучасний етап розвитку гуманітарних наук характеризується тенденцією до синтезу різних її галузей; інтеграція і міждисциплінарність розглядаються як підґрунтя методологічної стратегії системного вивчення будь-якого конкретного об'єкта пізнання. Логіка проведення наукового педагогічного дослідження зумовлює необхідність усебічного вивчення процесу МКК, для чого доцільно застосувати аспектний аналіз (лат. *aspectus* – погляд, точка зору, з якої сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія) [1, с. 6]. Вивчення філософського, культурологічного, психологічного, економічного та лінгвістичного аспектів процесу МКК допоможе визначити його сутність та особливості, сприятиме обґрунтуванню методологічних засад педагогічного процесу формування досвіду МКК майбутніх економістів.

Філософський аспект є необхідним для усвідомлення об'єктивних процесів, які відбуваються у світі на цивілізаційному і національному рівнях, а також визначення пріоритетних цілей і найважливіших принципів для системи освіти.

Культурологічний аспект має дати відповідь, яким чином національна культура впливає на комунікативну діяльність її представників, що має засвоїти людина, щоб навчитися ефективно спілкуватися і взаємодіяти з представниками інших культур, він є важливим у тому сенсі, що дозволяє виявити загальнолюдські цінності і особливості національної культури, які впливають на людину в процесі МКК. Психологічний аспект є необхідним для вивчення психологічного стану людини в процесі МКК, виявлення утруднень і шляхів підготовки майбутніх фахівців до ефективної взаємодії з представниками інших культур. Розгляд лінгвістичного аспекту є потрібним для визначення взаємозв'язку між мовою, комунікацією і культурою; з'ясування факторів, що визначають національно-культурну специфіку мовленнєвої комунікації; процедури роботи з текстами; аналізу рівнів міжкультурної мовленнєвої комунікації. Вивчення економічного аспекту МКК дає змогу виявити особливості міжкультурної взаємодії в сфері професійної діяльності майбутніх фахівців.

Причини значного інтересу філософів до проблем МКК зумовлені, передусім, переходом людства на новий етап розвитку, який описується узагальнюючим поняттям «глобалізація», що визначається як філософсько-культурологічна інтегративна концепція, «що відображує тенденції розвитку світової історії й культури на сучасному етапі» [2, с. 202]. Згідно з нею людство розглядається як цілісний і взаємопов'язаний світ різних культур, що постійно розвиваються.

Філософія як система ідей і поглядів на навколишній світ та роль людини в ньому є продуктом культури. Історія розвитку цієї науки свідчить, що вона завжди була міжкультурною. Процес взаємодії культур у філософії розглядається у двох аспектах, а саме: 1) у площині взаємовпливів і трансформацій контактуючих систем світоглядних, етнічних, а також соціонормативних культурних цінностей; 2) як безпосередній діалог представників різних культурних соціумів. У філософському дослідженні В. В. Бушковою зазначається, що «міжкультурна взаємодія – це складний, суперечливий і амбівалентний фактор сучасності, який є комплексом багатьох складових і залежить від впливу низки системних факторів, а саме: суспільно-політичних, світоглядно-аксіологічних, іс-

торико-спадкоємних, культурно-цивілізаційних, стереотипних тощо» [3, с. 5]. Позитивним результатом взаємодії культур є виникнення «інтеркультури» – такої форми культури, яка зазнала трансформації, збагатившись елементами іншої культури (Н. Kimmerle, F. M. Wimmer).

Метою взаємодії культур є не тільки спілкування, співпраця, спільне вирішення проблем, пізнання інтересів, потреб, цінностей, менталітету іншої культури, а також соціальна самореалізація суб'єкта однієї культури (індивіда, групи, нації) через взаємодію і взаємне доповнення з представником іншої культури. Зусиллями науковців, які досліджували поняття «інакшості», доведено: людина як особистість та суб'єкт діяльності не існує без «Іншого»; індивідуальність людини зумовлена особистісним сприйняттям навколишнього світу й виявляється лише в діалозі та взаємодії з іншими людьми; формування і розвиток особистості відбуваються на основі порівняння себе з «Іншим» у процесі пізнання світу та засвоєння досвіду інших людей.

Для вивчення проблем МКК поняття «чужий», «ми – вони», «свої – чужі» набувають ключового значення. З посиленням на дослідження зарубіжних учених О. П. Садохін наводить декілька значень і смислів поняття «чужий»: стереотип «чужий» як «іноземний» (той, хто не належить до рідної культури); «чужий» як «дивний», «незвичний» (той, хто контрастує зі звичним оточенням); стереотип «чужий» як «зловіщий», «ворожий» (той, хто несе загрозу для життя). Таке ставлення до «чужого», «іншого», «незнайомого» порівнюється зі стереотипами, що мають місце серед людей кожної окремої нації [4].

Філософія з моменту свого виникнення була спрямована на розроблення педагогічних ідей і їх поширення через освіту. Науковці, які досліджують процес МКК на фоні сучасних тенденцій у світі, вбачають завдання освіти як раз у створенні педагогічних умов для того, щоб трансформувати «своє» через «чуже», виховати повагу до іншої культури, толерантність до прояву розбіжностей і відмінностей у представників іншого народу (В. С. Біблер, В. В. Бушкова, В. О. Лекторський, У. Макбрайт, В. О. Табачковський, Н. Kimmerle, R. A. Mall, F. M. Wimmer. Отже, глобальними завданнями, які необхідно реалізувати в педагогічній практиці, мають

статі: просвітительство, поширення ідей гуманізму і миру; пропагування важливості принципу відкритості особистості до розуміння і сприйняття «чужого», прагнення до порозуміння з представниками інших культур. Виховання поваги до інших думок, позицій, поведінки, стилю життя, а також готовності до компромісів, взаємних поступок сприятиме створенню нової культури світу – гармонійних міжкультурних стосунків.

Міжкультурна толерантність набуває особливого значення в діловому спілкуванні партнерів із різних країн. Спрямованість на справу й прагнення досягти бажаного комерційного результату зумовлює відповідну комунікативну поведінку учасників взаємодії. Високий рівень міжкультурної толерантності є запорукою успішності ведення діловими партнерами міжкультурного діалогу, спрямованого на знаходження оптимальних рішень, узгодження комерційних інтересів, запобігання міжкультурним конфліктам.

Таким чином, розгляд філософського аспекту дозволив визначити МКК як одну з найважливіших форм соціальної комунікації та взаємодії представників різних культур на міжнаціональному і міжособистісному рівнях, що здійснюється з метою взаємного пізнання, спільної діяльності та співпраці у вирішенні нагальних проблем. На основі досліджень філософів доведено, що метою МКК, її принципом, а також засобом досягнення взаєморозуміння на всіх рівнях є міжкультурний діалог, сутність якого складають суб'єкт-суб'єктні стосунки. Основою для його здійснення є міжкультурна толерантність, що ґрунтується на визнанні рівноправності культур і характеризується відкритістю до сприйняття «Іншого», повагою до цінностей іншої культури, доброзичливим і тактовним ставленням до її носіїв, готовністю до взаєморозуміння та взаємодії, а також комунікативною активністю, спрямованою на реалізацію цих намірів.

### **КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Процес МКК завжди відбувається у комунікативній ситуації, яка відтворює певний фрагмент культури, а її учасники є носіями певної культури. Важливість розгляду феномена культури для формування досвіду МКК визначається функ-



ціями, які характеризують соціальне життя в будь-якого народу: інформаційна (передача соціального досвіду від покоління до покоління, від епохи до епохи, від однієї країни до іншої); комунікативна (культура є умовою спілкування людей); пізнавальна (культура є метою і умовою пізнання та засвоєння окремою людиною навколишнього світу); регулятивна (роль культури у визначенні морально-правових норм суспільства і регулюванні діяльності людей у всіх сферах життя); ціннісна (значення культури у формуванні певних ціннісних орієнтацій кожної людини через систему цінностей культури національної спільноти) [5; 6; 7 та ін.]. Культура забезпечує адаптацію людини (від лат. *adaptatio* – пристосування) до навколишнього середовища завдяки тому, що вона успадковує і відтворює у своїй життєдіяльності форми культури, вироблені національним суспільством протягом всієї історії свого розвитку. У культурних звичках і традиціях кожного народу зафіксовано специфічні форми адаптації до природних умов, а також способи його взаємодії з ними.

Культура як система форм забезпечення життєдіяльності й соціалізації людей охоплює всі сторони життя людини – біологічну (їжа, сон, відпочинок тощо), виробничу (створення засобів матеріального життєзабезпечення – засобів праці, їжі, одягу, житла), духовну (світогляд, мова і мовленнєва діяльність, естетична діяльність та інше), соціальну (комунікація, соціальні відносини) [8, с. 111]. Соціальна взаємодія сприяє засвоєнню норм і цінностей національної культури, які з часом перетворюються в усталені форми комунікативної діяльності.

Культура має інтегративну функцію об'єднання людей у соціальні групи (родинні, професійні, релігійні тощо), які складають національні спільноти. Функціонування культури є умовою «самоідентифікації» суспільства та його членів, маркування себе самобутніми формами своєї культури, розпізнавання «своїх» та «чужих» за ознаками культури тощо [9, с. 337-338], оскільки представники кожної культури мають спільну систему поглядів, переконань, ідей, цінностей, які впливають на їх свідомість і комунікативну поведінку. Культурні розбіжності утруднюють комунікацію людей, заважають їм досягати взаєморозуміння, оскільки фактор належності до певної національної культури може обмежувати

їх соціальну взаємодію у процесі МКК. Але природне прагнення до комунікації з представниками інших культур, притаманне усім народам, об'єктивна необхідність вирішення існуючих проблем є причинами, що спонукають людей виходити за межі своєї культури, долати всі перешкоди у процесі МКК.

Вироблення єдиного і несуперечливого визначення поняття «культура» неможливо не тільки через складність і багатоаспектність цього комплексного об'єкта, але й через наявність протиріч, які мають місце в будь-якому з її визначень. Серед них найсуттєвішими є, на наш погляд, такі:

- універсальний характер культури виявляється у національній специфіці кожної конкретної культури;

- первинна залежність від природних умов, в яких вона виникає, переходить в автономність її розвитку (культура як фактор впливу на перетворення навколишнього природного середовища);

- культура певною мірою не залежить від суспільства, але вона і не існує без нього, оскільки створюється в ньому;

- культура, з одного боку, сприяє соціалізації й інкультурації людини як члена певної спільноти, а з іншого – є основою її індивідуалізації як унікальності особистості;

- культура суспільства, як правило, облагороджує людину, але може і негативно впливати на неї (наприклад, націоналістичні ідеї, вплив окремих напрямів масової культури на її свідомість);

- культура існує в суспільстві для збереження його традицій, але разом з цим вона через новації безперервно розвивається, порушуючи при цьому вироблені соціальні норми і традиції.

Отже, культура здатна постійно перетворювати застарілі форми і породжувати нові. Розвиток культури людства доводить, що саме притаманні їй діалектичні протилежності забезпечують її безперервний розвиток.

Розробка теоретичних поглядів на поняття культури в ХХ столітті й узагальнення фактичного матеріалу відбувається, як вважає А. С. Кармін [6], в таких напрямках: адаптаціонізм (діяльнісна або функціональна концепція культури,

що розглядає її як специфічний спосіб взаємодії людей з навколишнім середовищем) та ідеаціонізм (культура як сфера духовної творчості людини, де створюються ідеї, цінності, символи, в яких люди сприймають і розуміють дійсність і будують своє життя). Останнім часом наукові напрями, в яких розробляються діяльнісна і аксіологічна концепції зближуються, що, на його погляд, дає підстави для інформаційно-семіотичного трактування культури, яка поєднує їх результати.

У діяльнісній концепції культура розглядається як специфічний спосіб діяльності людини, що змінює навколишній світ і саму людину (В. Є. Давидович, М. С. Каган, Л. М. Каган, Е. С. Маркарян, В. А. Малахов, В. М. Межуєв, В. Г. Табачковський, та інші). Е. С. Маркарян [10], зокрема, наголошує на єдності суб'єктивного і об'єктивного, визначаючи культуру як систему позабіологічно вироблених механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується та реалізується активність людей у суспільстві. Інтерпретація культури як універсальної технології людської діяльності дозволяє йому застосовувати «загальний критерій співставлення й вимірювання кожного феномена (будь-то система впливу на природне середовище, будь-то система регуляції поведінки людей), що розглядається у глобальній моделі його виявлення [10, с. 259]».

В аксіологічній концепції (В. Л. Абушенко, А. І. Арнольд, Г. П. Вижлецов, Й. Кашима, В. П. Стасевич, Н. З. Чавчавадзе та інші) виділяються аспекти буття людей, які мають цінність для них. З такої позиції культура є сукупністю матеріальних, духовних і практичних цінностей, що створюють складну ієрархію ідеалів, смислів, цілей, які люди намагаються реалізувати в своєму житті. Згідно з таким підходом, «культура є нічим іншим, ніж реалізація ідеально-ціннісних цілей, предметний світ, взятий під кутом зору його значення для людини [7, с. 96]». Культура в цьому розумінні є усталеною сукупністю ціннісних орієнтирів і стереотипів поведінки, притаманних суспільству певної країни і засвоєних кожним її представником. Культура, на думку А. І. Арнольдова, – це система, що охоплює окрім створених людиною матеріальних і духовних цінностей, також соціокультурні норми, способи

організації поведінки і спілкування, що історично розвиваються, а також «процес розвитку сутнісних сил людини, її самореалізації, процес її творчої діяльності, соціально значущої за своєю суттю і спрямованої на засвоєння і змінювання світу, в якому живе людина [11, с. 13]».

Ціннісні орієнтації, що набуваються людиною у процесі діяльності, мають вирішальне значення у її формуванні як особистості. Завдяки їм людина осмислює сенс свого життя, цілі діяльності в кожній життєвій ситуації, обирає засоби їх досягнення. Вони є результатом соціалізації особистості в певному соціумі. Для успішного здійснення МКК людині необхідно не тільки ознайомитися з культурними цінностями іншої культури, а й набути досвід ціннісної орієнтації в її культурному просторі. Засвоєння знань щодо культурних особливостей і способів діяльності, характерних для іншої національної спільноти, допоможе їй «пройти шлях» інкультурації й соціалізації в іншій культурі.

Культура, за Ю. М. Лотманом, – це «символічний всесвіт» [12]. Інформаційно-семіотичний підхід (Ю. М. Лотман, Ю. С. Степанов та інші) до визначення культури базується на її визначенні як системи знаків, що репрезентує світ, передає певні смисли, є засобом спілкування. Культура в такому розумінні – «це соціальна інформація, яка зберігається і накопичується в суспільстві за допомогою знакових систем, створюваних людьми [6, с. 24]». Культура розглядається «як надбіологічний знаковий механізм передачі досвіду через так званий соціокод як знаково закріплену сукупність діяльнісних схем, що забезпечують соціальне наслідування [13, с. 23]». Як відомо, знаком вважається будь-який матеріальний носій соціальної інформації. У кожній культурі народом вироблені знаки-сигнали (кольори світлофору), знаки-символи (голуб – символ миру, серп і молот праці, свастика фашизму тощо), національні звичаї традиції, правила етикету тощо. Серед виділених класів найважливіше значення мають мовні знаки. Мовний знак є ідеально-матеріальним феноменом: його форма матеріальна і тому доступна для сприйняття органами чуття людини, його значення є ідеальним відображенням дійсності у свідомості людей. Знакова система мови неподільно пов'язана з свідомістю народу, який на ній

розмовляє, а через національну свідомість – з системою соціального життя людей.

Людина, знаходячись у «полі» культурних цінностей, обирає з них ті, які відповідають її нахилам, рівню освіти і виховання, індивідуальному досвіду. Вона може зрозуміти цінність об'єкта лише тоді, коли засвоїла знання щодо його властивостей, усвідомила важливість, можливість і необхідність його пізнання. Отже, формування цінностей здійснюється на основі знань, які надають інформацію стосовно певних властивостей об'єкта, й передбачає усвідомлення людиною важливості знань стосовно об'єкта вивчення для життєдіяльності. Необхідність задоволення потреби в МКК у будь-якій сфері (професійна діяльність, приватне життя) мотивує її до знайомства з іншою культурою, вивчення мови її народу, а через мову – особливостей його менталітету, цінностей, зразків комунікативної поведінки тощо. Ці знання набувають цінності, оскільки процес МКК дає їй можливість обмінюватися продуктами матеріальної і духовної діяльності, збагачувати свій досвід, досягати особистих цілей.

Отже, розуміти будь-яке явище культури означає не просто бачити в ньому те, що сприймається органами чуття, а, насамперед, осягати його суб'єктивний смисл, замисел людини, яка його створювала. Сутність культури як способу людської діяльності розкривається, передусім, через її прояви в матеріальному світі, культура як сукупність смислів відображає її духовний зміст, утілений у перетвореному людиною навколишньому світі, а поняття культури як системи знаків поєднує матеріальний і духовний аспекти її розгляду. Це пов'язано з тим, що, по-перше, знак є матеріальним предметом, що сприймається органами чуття, а по-друге, його значення (смисл) являє собою продукт духовної діяльності людей. Культура як символічна система дозволяє створювати, зберігати, використовувати й передавати «зашифровану» соціальну інформацію. З такої точки зору, культура – це інформаційне забезпечення суспільства, соціальна інформація, яка міститься в текстах і накопичується в суспільстві протягом всієї історії людства за допомогою знакових систем.

Аналіз запропонованих ученими концепцій культури показав, що у трактуванні культури як способу діяльності акцент ставиться на визначенні способів і засобів діяльності,

які необхідні для пізнання і перетворення певного об'єкта матеріального або духовного світу, встановлення етапів технології та вибір відповідних засобів її здійснення; аксіологічне розуміння культури передбачає те, що людина усвідомлює цінність матеріального або ідеального об'єкта, в якому вона має потребу, а також смисл і результат своєї діяльності, спрямованої на його пізнання і перетворення; з позицій інформаційно-семіотичного підходу, культура – це соціальна інформація, система знаків, що репрезентує світ, передає певні смисли, є засобом спілкування.

На нашу думку, в діяльнісній, аксіологічній та інформаційно-семіотичній концепціях культури переважають суб'єкт-об'єктні зв'язки і недостатньою мірою виявляється роль людини як суб'єкта свідомої і доцільної діяльності, носія інформації, культурних цінностей і мови в побудові діалогічних стосунків з партнерами по комунікації. У сучасних умовах глобального інформаційного і комунікаційного суспільства тільки творча комунікативна діяльність людей, побудована на суб'єкт-суб'єктних відносинах, здатна відтворити культуру й оновлювати культурне середовище. Отже, актуальним у наш час є подальше розроблення діалогічної (суб'єкт-суб'єктної) концепції культури, в центрі якої стоїть людина зі своїми потребами у здійсненні успішної соціальної комунікації, розвиток її комунікативних здатностей і відповідних особистісних якостей. Зважаючи на постійне зростання важливості МКК у світі, розробка проблеми її формування може сприяти вирішенню цього завдання.

Культура є сутнісною характеристикою людини, пов'язаною, насамперед, з її здатністю формувати і підтримувати стосунки з іншими людьми у процесі спільної цілеспрямованої діяльності зі створення надприродного світу речей і символів. Соціальна комунікація, будучи основою взаємодії людей, є віддзеркаленням їх культури. Підкреслюючи переплетіння цих понять, американський дослідник Е. Т. Холл (E. T. Hall) стверджує, що культура – це комунікація, а комунікація – це культура. У такому значенні культура порівнюється з айсбергом, основу якого складають культурні цінності та норми, а його вершиною є індивідуальна поведінка людини, що ґрунтується на них і виявляється, насамперед, у процесі комунікації з іншими людьми.

Діалогічна концепція культури, на наш погляд, ґрунтується на діяльнісному, аксіологічному та інформаційно-семіотичному підходах до визначення сутності культури, об'єднує їх завдяки інтегративній ролі людини як суб'єкта свідомої і доцільної комунікативної діяльності, носія культурних цінностей і мови. У рамках цієї концепції МКК можна розглядати як процес соціальної комунікації представників різних культур, який ґрунтується на діалогічних суб'єкт-суб'єктних стосунках між ними; успішність їх взаємодії визначається рівнем засвоєння особливостей культури партнера по МКК, способів її здійснення, розвитку мовленнєвої культури, сформованості особистісних якостей, важливих для МКК.

Найважливішим завданням вищих закладів освіти є організація педагогічного процесу на діалогічних засадах, що, насамперед, означає демократизацію стосунків між викладачами і студентами, впровадження діалогових форм навчання, високий рівень мовленнєвої культури. Вибір навчальних матеріалів, які «звертаються» до суб'єктивності кожного учня, спілкування з молоддю, спрямоване на пошук смислів, спільна продуктивна діяльність викладача зі студентами сприятимуть формуванню особистості, здатної здійснювати суб'єкт-суб'єктну соціальну комунікацію.

Хоча культура завжди виявляється у конкретних етнічних формах, але культурні універсалиї є тією інтегративною основою, що об'єднує всі культури світу. А. С. Кармін влучно висловився з цього приводу: «Культура – це поле людського спілкування. Вона є тим, що зв'язує і роз'єднує людей [14, с. 27]». Універсалиї (лат. *universalis* – загальний) – поняття, які у сучасній філософії культури трактуються як «загальнолюдські репрезентації культурного досвіду і діяльності [7, с. 280]». Ученими виокремлено два основних, пов'язаних між собою, блока універсалиї культури. До першого належать категорії, що фіксують найзагальніші, атрибутивні характеристики об'єктів (природні, соціальні, знакові об'єкти мислення), які включено в людську діяльність: «простір», «час», «рух», «речі», «кількість», «якість», «міра», «зміст», «причинність», «випадковість», «імовірність», «необхідність» тощо. Другий блок складають категорії, які характеризують людину як суб'єкта діяльності, спілкування, ставлення до ін-

ших людей і суспільства в цілому, до цілей і цінностей соціального життя. Такі культурні універсалії, як «людина», «суспільство», «свідомість», «добро», «зло», «краса», «віра», «надія», «обов'язок», «сумління», «справедливість», «свобода» тощо фіксують у найзагальнішій формі історично накопичений досвід включення індивіда у систему соціальних стосунків і комунікацій. Між наведеними блоками універсалій існує взаємна кореляція. Універсаліями суб'єкт-об'єктного ряду є «пізнання», «діяльність», «істина» тощо.

У системі універсалій відображено найбільш загальні уявлення про основні компоненти та сторони буття людини: природа, діяльність, моральні якості людини, соціальні стосунки з іншими, духовне життя і цінності світу людини тощо. Це свого роду «глибинні програми, що визначають зчеплення, відтворення і варіації усього різноманіття конкретних форм і видів поведінки та діяльності, характерних для певного типу соціальної організації [15, с. 528]». Отже, в універсаліях культури виражається світогляд певної національної спільноти, що виявляється в особливостях способів спілкування і діяльності людей, у шкалі цінностей культури, у способах зберігання і передачі соціального досвіду. Саме ці смисли характеризують національні й етнічні особливості кожної культури, вони виявляються у притаманному їй сприйнятті простору і часу, розумінні добра і зла, життя і смерті, ставленні до природи, праці, іншої особистості тощо.

Викладене дозволяє дійти висновку, що культура є найскладнішим феноменом, що визначає систему ціннісних орієнтацій як національної спільноти в цілому, так і окремої особистості – носія певної культури. Оскільки національні культури формуються в різних природних і соціальних умовах, то їх неможливо порівнювати безпосередньо. Пряме порівняння культур призводить до їх неправильного розуміння і виникнення стереотипів. Вивчення іншої культури необхідно здійснювати на основі культурних універсалій, які дозволяють розглядати кожен елемент культури як такий, що має історично укорінені особливості, притаманні тільки цій культурі. Загальнолюдські цінності створюють ідейну основу для вироблення дієвих механізмів процесу інтеграції. Незважаючи на розбіжності в ментальності, релігійних та політичних поглядах, відмінності в зовнішності, стилі комунікації тощо,



орієнтирами для суб'єктів процесу МКК мають бути Доброзичливість, Повага і Співчуття.

Будь-яка культура національної спільноти відтворює компоненти загальнолюдської культури як універсального феномена, тому зміст освіти має включати: 1) систему знань про навколишній світ (природу, суспільство, культуру, людину), засвоєння яких забезпечує формування у свідомості студентів адекватної діалектичної картини світу, озброює їх правильним методологічним підходом до пізнавальної й практичної діяльності; 2) систему загальних й інтелектуальних умінь і навичок; 3) творчі види діяльності, які виробляють у людини готовність до пошуку шляхів розв'язання нових проблем, творчого перетворення дійсності; 4) систему ціннісних настанов і норм ставлення людей до світу та один до одного, які є основою формування світоглядних і поведінкових якостей особистості, її гуманістичних переконань та ідеалів.

Виділені вченими компоненти універсальної моделі культури і особливості національних культур мають стати, на нашу думку, основою для визначення змісту педагогічного процесу формування досвіду МКК. Його метою і результатом мають стати знання, вміння, ціннісні орієнтації студентів стосовно своєї й іншої культур, виховання міжкультурної толерантності.

Таким чином, дослідження культурологічного аспекту МКК дозволило виявити взаємозв'язок культури, мови і комунікації; визначити зміст, який необхідно засвоїти для успішного формування досвіду МКК, характер стосунків у процесі МКК, критерії, за якими можна оцінити його результати.

Культурологічний підхід до дослідження процесу формування досвіду МКК дозволив обґрунтувати, що орієнтирами для визначення змісту МКК є культурні універсалії, джерелом його формування – національна культура іншого народу, способом засвоєння – аналіз і порівняння з реаліями рідної культури. Доведено, що компоненти змісту формування досвіду МКК мають відтворювати складники загальнолюдської культури як універсального феномена і способу передачі соціального досвіду: 1) систему знань стосовно іншої культури (критерії засвоєння: якість знань, їх повнота, гнучкість); 2) систему ціннісних орієнтацій і норм ставлення людей

до світу та один до одного, що є основою формування світоглядних і поведінкових якостей особистості, її гуманістичних ідеалів (критерій: міжкультурна толерантність); 3) уміння здійснювати комунікативну діяльність на різних рівнях. Це означає, що для набуття досвіду МКК студентам необхідно засвоїти його когнітивний, емоційно-ціннісний і комунікативно-діяльнісний аспекти.

### ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Для розуміння психологічних особливостей МКК необхідно розглядати людину як суб'єкта культури, який засвоює та розвиває її в процесі своєї активної діяльності і у взаємодії з іншими людьми. Традиційно деякі аспекти процесу МКК розглядаються у дослідженнях з соціальної психології, де вивчаються питання взаємодії представників різних культур у процесі вирішення спільних завдань, умови і механізми здійснення ефективного міжкультурного спілкування, а також причини непорозуміння, типові помилки, конфліктні ситуації та шляхи їх запобігання (Г. М. Андреева, У. Кім, В. В. Кочетков, В. Г. Крисько, В. М. Куніцина, П. Б. Сміт, А. С. Hammerschmidt, D. Krusche, U. Quasthoff, W. Schmied-Kowarzik, W. Söllner, A. Thomas та ін.). Етнопсихологи визначають соціально-психологічні ознаки національно-етнічних спільнот (національна свідомість, національний характер, національний темперамент, національний менталітет тощо), аналізують вплив фактора національної належності на поведінку особистості, досліджують особливості МКК представників культур світу (О. Г. Асмолов, А. О. Бороноев, Ю. В. Бромлей, М. Коул, В. М. Павленко, О. О. Леонтєв, Т. Г. Стефаненко).

У зазначених психологічних дослідженнях стосовно проблем МКК з'ясовується те, яким чином культурні розбіжності впливають на процеси категоризації й атрибуції, як вони пов'язані з особливостями сприйняття та пізнання світу, інтерпретації й обробки отриманої інформації, які фактори зумовлюють формування відповідних комунікативно-поведінкових стереотипів. Науковцями доведено: природа стереотипів пояснюється умовами життя людей, коли вони змушені багато разів повторювати одні й ті самі життєві ситуації; сте-

реотипи закріплюються у свідомості людей як стандартні моделі мислення; у стереотипах акумулюється досвід соціокультурного соціуму; вони є одним із видів соціальних настанов, які використовуються при оцінюванні інших людей, подій, явищ та ін. Для певної національної спільноти соціальні й етнічні стереотипи є звичними нормами поведінки та способами вирішення проблем, але представники іншої культури можуть сприймати їх як щось незвичне або навіть дивне. Стереотипи для окремої особистості, за визначенням О. Г. Асмолова, – це «її функціонально-рольові якості, соціотипова характеристика, про яку вона дізнається, стикаючись з іншою культурою [16, с. 302]».

Етнокультурні стереотипи, за А. С. Кармінім, «фіксують» відносини між етнічними групами і пов'язуються, зазвичай, з проявом національного характеру – форми ментальності народу (від лат. *mens* – дух, розум), що характеризує «духовну атмосферу, яка панує в суспільстві і виявляє себе в зразках мислення і поведінки, що визначаються культурою, в нормативах, ціннісних орієнтаціях і продуктах культурного розвитку [6, с. 144]». Національний характер віддзеркалює психічні особливості, які є типовими для більшості представників певного народу, особливий склад розуму, сукупність цінностей, настанов, переконань, ідеалів, характерних для образу його життя, комунікативної поведінки в різних ситуаціях. Серед основних функцій стереотипів називаються такі: захист (виправдування) своєї поведінки й поглядів, задоволення агресивних настроїв щодо іншої нації, прагнення домінування над нею тощо.

За своїм змістом стереотипи визначаються як характеристики (негативні або позитивні), що приписуються тій чи іншій етнічній групі; при цьому спрощені, емоційно забарвлені образи легко переносяться на всіх представників даних груп. Найпоширенішими стереотипами є такі: «німецька акуратність», «французька галантність», «китайські церемонії», «африканський темперамент», «російське навмання» тощо. Стереотипними уявленнями є думки про холодність англійців, запальність італійців, гостинність грузин, неорганізованість, широту душі росіян тощо. Існують узагальнені характеристики менталітету американців, німців, росіян, японців,

українців тощо; найпоширеніший такий образ американця: оптимістичний, підприємливий, галасливий та ін.

Знання етнічних стереотипів відіграє велику роль у МКК, оскільки вони допомагають адекватно оцінювати ситуацію, поведінку й емоції людей і діяти згідно з новими обставинами. Негативне уявлення про людей інших культур, навіть якщо є незаперечні факти того, що це уявлення є помилковим і несправедливим, перетворюється в упередження. Кожен вид упереджень, як зазначає В. М. Куніцина, посилячись на результати досліджень зарубіжних учених, є відхиленням від трьох конкретних норм, а саме: раціональності, справедливості й людяності [17, с. 332]. Звільнити людей від упереджень здатні тільки освіта, розвиток самосвідомості, виховання в них гуманного ставлення до представників іншої культури, емпатії та сенситивності.

У науковій літературі, передусім зарубіжній, аналізуються душевний та емоційний стан людини і психосоматичні проблеми, які виникають у процесі МКК (Е. Е. Boesch, I. Eibl-Eibesfeldt, В. Krupka, А. Thomas та ін.). Психологічні реакції людини під час МКК можуть бути різними:

- позитивне ставлення до іншої культури та її носіїв (інтерес до нового, інакшого, незвичного, іноземного, екзотичного, дивного тощо та прагнення інтегрувати її елементи у власну культуру);
- негативне ставлення до культурних відмінностей (ворожість, агресивність, ненависть та інші негативні реакції) і як наслідок – відторгнення «іншого», «чужого».

У процесі МКК люди перебувають в особливому психологічному стані і відчувають різні емоції: одні відчувають радість і задоволення від нового й незвичного, інші – занепокоєння, тривогу, невпевненість, дехто – розчарування, стрес, страх і «культурний шок». Соціолог-антрополог К. Оберг уперше описав психологічний стан людини, що переживає культурний шок. Культурний шок – це стан розпачу і безпорадності, викликаний через втрату людиною звичних ціннісних орієнтирів; його наслідком є її нездатність діяти в цих умовах і визначати свою подальшу поведінку. Його симптомами називаються такі:

- постійна напруга від зусиль, спрямованих на адаптацію; відчуття розгубленості й усвідомлення гострої нестачі

спілкування з друзями, звичного середовища, професійних контактів;

- почуття відторгнення з боку своєї рідної культури;
- нерозуміння своєї ролі, системи цінностей і шляхів самоідентифікації в іншій культурі;
- страх перед новим, роздратування і навіть злість відносно того, «як вони це роблять»;
- відчуття безпорадності, невміння пристосуватися до нового середовища [18, с. 177-182].

Особливий психологічний стан «культурного шоку» у ситуаціях МКК пов'язаний, насамперед, з тим, що люди або зовсім не розуміють «чужу» мову, жести, міміку, поведінку, або їм доводиться користуватися іноземною мовою, рівень володіння якою може обмежувати їх дієздатність і не дозволяти їм повною мірою висловлювати свої думки, наміри, почуття тощо, а також розуміти партнера по спілкуванню. По-друге, в умовах МКК люди, зазвичай, не можуть дотримуватися звичної для своєї культури системи ціннісних орієнтирів та поведінки і не зовсім розуміють наміри та цінності представників іншої культури.

У сучасних умовах міжкультурного світу людям необхідно вміти справлятися з наслідками культурного шоку і адаптуватися до обставин іншого культурного оточення. Цьому сприяють знання сутності культурного шоку, а розуміння його об'єктивних причин полегшує сприйняття культурних розбіжностей і запобігає його виникненню. Знайомство з різними аспектами іншої культури (історія, географія, політика, економіка, релігія, традиції тощо) дозволяє не тільки набувати необхідних для МКК знань, але й психологічно підготуватися до неодмінних відмінностей у культурних цінностях, можливих негативних реакцій на культурні розбіжності.

Результатом аналізу психологічного аспекту МКК є визначення сутності цього поняття: міжкультурна комунікація – це специфічна форма цілеспрямованої соціальної взаємодії представників різних культур з метою вирішення спільних проблем або задоволення особистісних потреб, що відбувається як безпосереднє міжособистісне спілкування або опосередкована комунікація з іншою культурою через тексти на

паперових, аудіо- і візуальних та електронних носіях. Особливостями МКК є такі: особливий психологічний і емоційний стан людей в ситуаціях МКК; відмінності у світогляді, ціннісних орієнтаціях, засобів комунікації, комунікативних стилів, норм поведінки тощо; поява певних обмежень, що виявляються у використанні засобів комунікації (вербальних, невербальних і екстралінгвістичних), поведінці, емоційних реакціях тощо. Умовами успішної МКК є соціокультурна, комунікативна, лінгвістична компетентність, а також відповідна психологічна підготовка людини до її здійснення.

### ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Найважливішим засобом мовленнєвої комунікації (письмової та усної) в ситуаціях МКК є мова, без якої неможливе успішне і ефективне спілкування представників різних культур. Зв'язок між мовою, культурою і комунікацією можна схарактеризувати в таких тезах:

– мова – дзеркало культури, в якому відбивається не тільки реальний світ, а й свідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, цінності, світосприймання, «картина світу»;

– мова – скарбниця культури, в якій зберігаються в письмовій і усній формах культурні цінності кожного народу (фольклор, література всіх жанрів);

– мова – носій культури, що передає скарби національної культури з покоління у покоління (опановуючи рідну мову, люди разом з цим засвоюють культурний досвід попередніх поколінь; через вивчення іноземних мов ознайомлюються з іншою культурою, розширюють і збагачують свій індивідуальний досвід);

– мова – інструмент культури, який формує особистість людини – носія мови – через закладене в мові бачення світу, менталітет, ставлення до людей, природи, суспільства тощо;

– мова – це основний засіб спілкування і взаєморозуміння людей; користуючись мовою, люди долучаються до культури свого та інших народів;

– мова є частиною культури, яка впливає на способи і засоби здійснення комунікативного виду людської діяльності, мовленнєва культура як показник рівня культури особистості виявляється через характер її соціальних стосунків з

іншими людьми у різних сферах життя (приватній, професійній, суспільній);

– мова, яка історично виникла в умовах здійснення спільної цілеспрямованої діяльності людей, є засобом висловлювання їхніх намірів, думок, переживань, координації спільних дій.

Мова є складною семіотичною системою, яка є «специфічним і універсальним засобом об'єктивізації змісту як індивідуальної свідомості, так і культурної традиції, забезпечуючи можливість її інтерсуб'єктивності, процесуального розгортання в просторово-часових формах і рефлексивного осмислення [15, с. 1250]». Мова, яка характеризується внутрішньою цілісністю, є поліфункціональною системою, яка виконує такі найважливіші функції: комунікативну, сигніфікативну, когнітивну, інформаційно-трансляційну та експресивну. Дискретність смислу мовних одиниць і можливість їх комбінування за певними правилами дозволяють створювати тексти з розвиненою системою модальності, що надає мові універсальної здатності виражати «як процесуальність людської свідомості та її станів, так і цілісну систему уявлень про світ як результат пізнання [15, с. 1250]».

Національно-культурні смисли, закріплені в мові, виражають притаманні конкретному народу цінності, моральні норми, особливості комунікативної поведінки тощо. Національно-культурну специфіку мовленнєвої комунікації, за О. О. Леонтьєвим, визначають фактори, що пов'язані:

- з культурною традицією (дозволи і заборони; стереотипні комунікативні акти та їх етикетні характеристики; ролі та соціально-символічні особливості спілкування, які залежать від специфічних для даного суспільства ролевих і статусних стосунків; номенклатура і функції мовних і текстових стереотипів, особливості організації текстів);

- із соціальною ситуацією і соціальними функціями спілкування (сфери функціонального застосування мови і відповідні етикетні мовленнєві форми);

- з етнопсихологією (особливості перебігу і опосередкування психічних процесів, психолінгвістична організація мовленнєвої діяльності, використання різних засобів спілкування);

- зі специфікою мови народу [19, с. 191-192].

Отже, мовленнєву діяльність у ситуації МКК визначають особливості національної культури, менталітет її учасників, їхній психологічний стан, обставини комунікативної ситуації.

Культурні особливості накладають відбиток на відтворення у мові реальної дійсності. Поняття, які фіксують об'єкти, їх ознаки і відношення між ними, складають національну «картину світу». Людина – носій певної культури – може усвідомлено сприймати навколишній світ тільки в сформованих мовою категоріях тієї культури, до якої вона належить. Саме з цієї причини розумове освоєння іншої культури неможливе без вивчення її мови й урахування мовних особливостей. Знання мови дозволяє краще зрозуміти психологію і поведінку її носіїв. Вивчення інших мов відкриває іншу систему світосприйняття, дозволяє порівнювати спосіб життя, мислення, діяльності і спілкування людей іншої культури, збагачуючи особистість новими знаннями і досвідом.

### ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

В умовах загострення конкурентної боротьби ведеться постійний пошук нових ринків збуту, виробництво переміщується у країни з дешевшою робочою силою, має місце трудова міграція тощо. Ці об'єктивні причини зумовили значне збільшення попиту на висококваліфікованих спеціалістів, які можуть працювати з іноземними партнерами, у міжнародних компаніях, спільних підприємствах.

Для успішного ведення справ з представниками інших країн в умовах гострої конкуренції на світовому ринку фахівцям у галузі економіки необхідно знати характерні особливості провідних бізнес-культур; усвідомлювали, який значний вплив здійснює національна культура на корпоративну; розуміти причини виникнення міжкультурних конфліктів; уміти запобігати найбільш типовим помилкам, пов'язаним з національними стереотипами поведінки; засвоювати знання і набувати вміння щодо проведення аналізу ділової культури потенційного іноземного партнера.

У міжкультурному світі сучасний фахівець – це людина, яка може стати «своїм» в іншій культурі, вміє здійснювати комунікацію і вести переговори на міжнародному рівні, пра-



цювати у міжкультурних «командах», засвоїла правила бізнес-етики, має сформовану мотивацію до міжкультурної взаємодії, розвинуті лідерські управлінські навички, несе соціальну відповідальність за свої рішення [20, с. 338-339].

Для економічної сфери ключовим поняттям є «взаємодія», що визначається як процес взаємного впливу й універсальна форма руху та розвитку, яка визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи [21, с. 59]. У професійній діяльності взаємодія людей є необхідною для виконання спільних обов'язків або включення в одну і ту ж діяльність [8, с. 63]. Учасниками взаємодії є люди, які можуть розглядати один одного або як об'єкт свого впливу або як рівноправного суб'єкта комунікації. Тож, взаємодія – це процес безпосереднього і опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну зумовленість, зв'язки, стосунки, спілкування, спільні дії та переживання. Особливістю взаємодії вважається її причинна зумовленість: кожна зі взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що зумовлює взаємний розвиток об'єктів та їх структур [8, с. 39].

Взаємодія розглядається як «внутрішній механізм життя колективу» (О. О. Леонтьєв), фактор соціальної інтеграції, соціального структурування й ефективної групової діяльності. Наслідком контактів людей у міжособистісній взаємодії є поява змін у їх діяльності, поведінці, поглядах і настановах. Соціальна взаємодія, спрямована на предмет спільних зусиль людей, відбувається у певних умовах і потребує дотримання норм та правил усіма її учасниками.

Особливості соціальної взаємодії в процесі ділової комунікації, зокрема і в сфері економічної діяльності, складають такі положення: партнери один для одного є значущими особистостями; спрямованість на справу зумовлює достатній рівень готовності до взаєморозуміння в усіх його питаннях; його учасники прагнуть не тільки продуктивно співпрацювати, а насамперед – досягти індивідуальних результатів. У діловому спілкуванні особливого значення набуває стиль взаємодії. До критеріїв оцінювання ефективності взаємодії відносяться такі: характер активності (прагнення до кооперації або домінування; позиція «поряд з партнером» або «над

партнером»); характер цілей (далекі цілі визначаються при продуктивному стилі взаємодії, близькі – при непродуктивному стилі), а також спосіб їх визначення (одноосібне висування цілей без урахування думок інших партнерів або їх колегіальне обговорення); характер відповідальності за діяльність (спільна або одноосібна); характер стосунків людей у колективі (доброзичливість і довіра або агресивність, образа, роздратованість); характер функціонування механізму «ідентифікація – відокремлювання» між партнерами ділового спілкування [8, с. 41].

Уміння приймати економічно доцільні рішення у проблемній ситуації МКК належить до основних компетентностей, які мають набути майбутні фахівці. Для точного опису такої властивості об'єкта необхідно зрозуміти його сутність. Рішення, з точки зору психологів, – це формування розумових операцій, що знижують початкову невизначеність проблемної ситуації [22, с. 343]. Прийняття рішення є вольовим актом формування послідовності дій для досягнення мети на основі перетворення початкової інформації в ситуації невизначеності, цей процес відіграє визначальну роль на всіх рівнях перероблення інформації й психічної регуляції у цілеспрямованій діяльності людини [22, с. 292].

Ефективність спільної діяльності під час МКК залежить від здатності людей співпрацювати. Робота в «команді» як різновид спільної діяльності характеризується такими ознаками:

– просторова і часова співпричетність учасників, що створює можливість безпосереднього особистого контакту між ними (взаємна перцепція, обмін інформацією, діями, емоціями, переживаннями тощо);

– наявність єдиної мети як передбачуваного результату діяльності, що відповідає загальним інтересам і сприяє реалізації потреб кожного з учасників

– розподіл функцій між учасниками, що зумовлено метою, засобами і умовами її досягнення, складом і рівнем кваліфікації виконавців; виникнення на основі предметно заданої функціонально-рольової взаємодії таких міжособистісних відносин, які впливають на процес здійснення спільної діяльності та її результат [22, с. 367].

Як бачимо, робота в «команді», з одного боку, складається з діяльності окремих індивідів, а з іншого – є проявом активності групи людей у цілому. Така форма взаємодії є ефективним засобом пошуку оптимальних рішень, в яких зацікавлені всі учасники, оскільки вона сприяє збагаченню досвіду кожного з них. Робота у «команді» ґрунтується на взаємодії, у процесі якої відбувається вплив людей один на одного, що породжує взаємні зв'язки, відношення, спілкування, спільні дії та переживання, тобто збільшується, згідно з теорією У.-Р. Ешбі, кількість різноманітності. Психологами [8; 22] доведено, що ознаками прояву уміння людей працювати у «команді» є такі:

- вмотивованість і зацікавленість у результаті спільних дій;

- готовність до встановлення міжособистісних контактів у групі та взаємодії, доброзичливість у стосунках з іншими людьми;

- висунення своїх пропозицій стосовно способів вирішення проблеми; активна участь в обговоренні пропозицій інших партнерів зі взаємодії, у колегіальному прийнятті рішення, важливого для спільної професійної діяльності;

- конструктивна критика думок інших учасників, визнання своїх помилок або недосконалості своєї пропозиції.

Виділені критерії можна застосовувати для оцінювання здатності студентів співпрацювати над виконанням спільного завдання в процесі МКК. Отже, продуктивна спільна діяльність у ситуації МКК, яка є найвищим рівнем взаємодії, характеризується взаєморозумінням її учасників, супроводжується підтримкою один одного, координованими спільними зусиллями, що спрямовані на досягнення спільної мети. Продуктивний стиль взаємодії сприяє досягненню результатів спільної діяльності й одночасно розкриттю особистого потенціалу її учасників.

Ділова МКК представників різних культур в економічній сфері здійснюється за загальними «законами» спілкування, але всі етапи її здійснення спрямовано на досягнення визначених цілей. Для орієнтування студентів-економістів у цінностях інших культур доцільним є залучення у навчальні матеріали гуманітарних і спеціальних предметів різнобічної культурологічної інформації щодо різних країн. Зокрема,

майбутнім економістам необхідно ознайомитися з національною специфікою професійної діяльності, особливостями національного виявлення особистої свободи й автономності людини у колективі, влади, суперництва тощо. Для студентів важливо засвоїти «механізм» аналізу національних особливостей професійної комунікації і діяльності будь-якої організації на основі «параметрів культури» Г. Хофштеде (дистанція до влади; колективізм – індивідуалізм; маскулінізм – фемінінізм; визначеність – невизначеність комунікативної ситуації), що дозволяє в майбутньому виявляти особливості будь-якої національної бізнес-культури. Їх урахування у міжкультурній взаємодії є запорукою комерційного успіху.

Отже, спільні економічні інтереси в поєднанні з готовністю до соціальної взаємодії і толерантним ставленням до культурних розбіжностей можуть стати основою плідного міжнародного співробітництва й ефективної міжкультурної взаємодії носіїв різних культур. Знання сутності процесу МКК, механізмів її здійснення, поінформованість щодо особливостей культури ділового партнера, набуття досвіду соціальної взаємодії з ним є необхідними для фахівця з економіки.

## Висновки до підрозділу 5.1.

1. Аспектний аналіз процесу МКК (філософський, культурологічний, психологічний, лінгвістичний, в економічній сфері) дав змогу здійснити всебічне вивчення властивостей об'єкта наукового пізнання і особливостей його функціонування. Отримані результати є основою для обґрунтування методологічних засад педагогічного дослідження.

2. Розгляд філософського аспекту дозволив визначити МКК як одну з найважливіших форм соціальної комунікації та взаємодії представників різних культур, що здійснюється з метою взаємного пізнання, спільної діяльності та співпраці. Спираючись на праці філософів, доведено, що досягнення взаєморозуміння в процесі МКК можливо на основі міжкультурного діалогу, сутність якого становлять суб'єкт-суб'єктні відносини між представниками різних культур і міжкультурна толерантність, що ґрунтується на визнанні рівноправності культур і характеризується відкритістю до сприйняття «Іншого», повагою до цінностей іншої культури, доброзичливим і тактовним ставленням до її носіїв, готовністю до взаєморозуміння та взаємодії, а також комунікативною активністю, спрямованою на реалізацію цих намірів.

3. На основі дослідження культурологічного аспекту МКК виявлено взаємозв'язок комунікації й культури; визначено зміст, який необхідно засвоїти для успішного формування досвіду МКК, оптимальний характер відносин людей у процесі МКК, а також критерії його успішності. Вивчення іншої культури необхідно здійснювати на основі культурних універсалій, які дають можливість розглядати кожен елемент культури як такий, що має історично укорінені особливості, притаманні тільки цій культурі, а загальнолюдські цінності створюють основу для взаєморозуміння.

Культурологічний підхід до вивчення МКК дав змогу констатувати, що компоненти змісту формування досвіду МКК мають відтворювати складники загальнолюдської культури як універсального феномена і способу передачі соціального досвіду: когнітивний, емоційно-ціннісний і комунікативно-діяльнісний. Згідно з цим, визначено, що для набуття досвіду МКК студентам необхідно засвоїти: систему знань стосовно іншої культури; систему ціннісних орієнтацій у світі, комунікативно-поведінкові норми в соціальних відносинах між представниками інших культур; набутти досвід й уміння здійснювати МКК.

4. Вивчення психологічного аспекту МКК допомогло виявити психологічні проблеми, що виникають під час МКК; причини виникнення стереотипів і упереджень стосовно іншої культури та її представників; механізм досягнення порозуміння в процесі МКК.

Доведено, що для досягнення взаєморозуміння між учасниками МКК необхідно: засвоїти знання щодо іншої культури й набутти досвіду її сприйняття, аналізу, порівняння, оцінювання; бути психологічно готовими до особливостей МКК, набутти досвіду емоційного ставлення до різноманітних фактів іншої культури, навчитися керувати своїми почуттями та психологічними реакціями; вміти інтерпретувати прояви культурних розбіжностей, емпатійно ставитися до них, створювати в процесі МКК спільне значення, ґрунтуючись на загальнолюдських цінностях; практикувати відкритість до сприйняття "інакшості", відмовлятися від стереотипів, виховувати готовність змінювати свої погляди на іншу культуру, свої особистісні якості; прагнути глибше вивчати мову іншого народу, яка допомагає осягати сутність іншої культури, її цінності, комунікативну поведінку її носіїв тощо.

5. Розгляд лінгвістичного аспекту МКК дав змогу довести: здатність людини гнучко користуватися мовою (рідною й іноземною) як засобом комунікації означає, що вона усвідомлює особливості

культури, які відтворюються в мові; засвоєння вербальних і невербальних засобів мови є необхідним для формування національної «картини світу» культури, що є підґрунтям для досягнення її смислів.

Визначено, що для успішної соціальної взаємодії в умовах МКК людині необхідно мати певний рівень лінгвістичної підготовки, який би давав змогу їй обирати адекватні мовленнєві засоби відповідно до ситуації МКК, здійснювати правильну референцію, співвідносити ментальні схеми з явищами реальної дійсності.

6. Аналіз особливостей професійного спілкування у сфері економіки дозволив показати дію чинників, що впливають на діяльність людей у сфері економіки; визначити особливості міжкультурної взаємодії в економічній сфері; вплив цінностей національної культури на діяльність організації, характер спілкування її співробітників. Доведено доцільність застосування «параметрів культури» Г. Хофштеде до аналізу національних особливостей професійної комунікації ділових партнерів з різних країн; їх взаємне врахування під час МКК є запорукою комерційного успіху.

Обґрунтовано, що результат міжнародного співробітництва значною мірою залежить від рівня сформованості досвіду МКК, що виявляється у вмінні приймати економічно доцільні рішення в проблемній ситуації МКК, здатності працювати в міжкультурній «команді». Описано ознаки прояву цих важливих критеріїв сформованості досвіду МКК, які свідчать про професійний рівень фахівців з економіки, їхню спроможність вирішувати проблеми у співпраці з діловими партнерами інших країн.

7. На основі аспектного аналізу визначено сутність МКК як форми соціальної взаємодії представників різних культур, що здійснюється з метою вирішення певної проблеми професійного або особистісного характеру (пізнання «Іншого», навчання, комунікація заради обміну інформацією, досвідом, думками, почуттями тощо). МКК як цілеспрямований і мотивований процес стимулює комунікативну активність представників різних культур, що забезпечує їхню взаємодію.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що особливості виявляються в усіх аспектах структури МКК: комунікативному (міжособистісний обмін інформацією для однієї зі сторін за допомогою вербальних і невербальних засобів іншої культури); інтерактивному (прояв їхніх національних та індивідуальних особливостей, характер соціальних стосунків між комунікантами); перцептивному (відмінності в кодуванні, декодуванні і

сприйнятті інформації; розбіжності в розумінні комунікантами ситуації МКК, інтерпретації й оцінюванні отриманої інформації, комунікативної поведінки й особистісних якостей співрозмовників – представників різних культур).

8. Відповідно до сутності МКК визначено напрями підготовки майбутніх фахівців з економіки до здійснення комунікації в між-культурному контексті: філософський; культурологічний; психологічний; лінгвістичний; економічний. Результати аспектного аналізу використано як теоретико-методологічне підґрунтя для проектування педагогічної системи й організації педагогічного процесу формування досвіду МКК.

## **5.2. Концепція підготовки майбутніх фахівців з економіки до міжкультурної комунікації**

Наукове педагогічне дослідження будь-якої проблеми потребує визначення теоретико-методологічних основ та принципів його проведення, а також шляхів реалізації отриманих результатів у педагогічній практиці. Методологія розглядається як «учення про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності людини [15, с. 628-629]». Стосовно педагогічної діяльності В. О. Сластьонін, П. І. Підкасистий під поняттям методології розуміють принципи побудови, форми і способи здійснення науково-пізнавальної (науково-дослідницької) [23, с. 93; 24, с. 32].

У дослідженнях Ю. К. Бабанського, Б. С. Гершунського, Е. В. Ільєнкова, М. М. Скаткіна, М. О. Данилова, В. І. Загвязинського, В. В. Краєвського, В. С. Ледньова, І. Я. Лернера, Б. Т. Лихачева, Ф. Т. Михайлова, В. М. Розіна, П. Г. Щедровицького, Е. Г. Юдіна та інших розглянуто методологічні проблеми педагогічної науки, визначено основні принципи та форми педагогічного мислення, створено систему наукових засобів пізнання, виокремлено категоріальні характеристики педагогічної методології. Зокрема, М. К. Чапаєв, Е. Л. Воробйова, називають такі її ознаки:

- універсальність, що пронизує всі рівні педагогічної діяльності, притаманна всім теоріям, педагогічним традиціям, парадигмам;

- інструментальність, що виявляється у діяльнісному характері методології, спрямованої на пізнання і перетворення педагогічної теорії і практики;

- рефлексивність, яка особливо характерна для педагогічної діяльності, оскільки завжди виникає потреба у її коригуванні з метою досягнення кращих результатів);

- аксіологічність (виражається у світоглядній позиції дослідника і виявляється у виборі ним певних способів діяльності); інтегративність (педагогічна методологія поєднує теорію і педагогічну практику) [25, с. 80-81].

Наведемо узагальнене визначення методології, надане Н. В. Бордовською і А. О. Реаном: «В основі будь-якого наукового дослідження лежить найзагальніша система принципів і способів його організації, що ґрунтується на світогляді дослідника, його філософській позиції та поглядах. Цією системою, яка визначає способи досягнення і побудови теоретичного знання, а також способи організації практичної діяльності, і є методологія [26, с. 24]».

Важливість розроблення методологічних засад педагогічного процесу формування досвіду МКК зумовлюється не тільки необхідністю теоретичного дослідження цієї проблеми та осмислення її зв'язку з іншими, але й завданням виявлення шляхів її розв'язання у практичній діяльності викладачів. Складність проведення наукового дослідження у соціогуманітарній сфері, в якій відтворюються процеси та явища реальної дійсності, пов'язана з тим, що їх неможливо безпосередньо спостерігати або вивчати перевіреними часом методами природознавчих наук. За визначенням М. С. Кагана [27], пізнання таких найскладніших об'єктів – антропо-соціокультурних систем – потребує високого ступеня абстракції й використання відповідних наукових методів дослідження. Сучасний етап розвитку науки вимагає від учених створення моделей об'єктів реального світу (матеріальних, соціальних). Дослідження проводяться на основі системного підходу, який орієнтує науковців на розкриття функцій цілісного об'єкта, виявлення його структури і різноманітних зв'язків між його компонентами.

Принципи системного підходу, розроблені філософами та науковцями в галузі кібернетики і теорії інформації (М. С. Каган, В. М. Садовський, У.-Р. Ешбі, Е. Г. Юдін та інші), широко використовуються різними науками, зокрема і педагогікою, з метою створення цілісної картини будь-якого явища або процесу у природі та суспільстві. «Система (від



грецького – поєднання, утворення) – сукупність певних елементів, між якими існує закономірний зв'язок або взаємодія. Якісні характеристики цих елементів складають зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами – внутрішню форму або структуру [28, с. 815]». Системний підхід є конкретизацією основних принципів матеріалістичної діалектики, зокрема, частини і цілого. Ці філософські категорії відбивають відношення між сукупністю предметів і об'єктивним зв'язком, який їх поєднує і спричиняє появу нових властивостей і закономірностей. Цей зв'язок розглядається як ціле, а елементи, які він об'єднує, – його частини [29, с. 1476]. Отже, найважливішими ознаками системи є її внутрішня розчленованість і функціональна цілісність. У методології системного підходу система визначається «як сукупність об'єктів, взаємодія яких викликає появу нових інтегративних якостей, не властивих окремо взятим компонентам... Система активно впливає на свої компоненти, перетворюючи їх відповідно до їх власної природи... Щоб усебічно пізнати систему, необхідно вивчити, передусім, її внутрішню побудову, тобто визначити, із яких компонентів вона утворена, які її структура і функції, а також сили, що забезпечують її цілісність, відносну самостійність [30, с. 99-101]».

На основі аналізу теоретичних джерел визначимо загальні характеристики системи:

- цілісність (система не є сумою її частин, її властивості як цілого неможливо вивести з окремої її частини);
- структурність (зв'язки і відношення елементів системи упорядковуються в певну структуру, яка визначає функціонування системи в цілому); взаємозв'язок системи і середовища;
- ієрархічність (кожен компонент системи може одночасно бути підсистемою даної системи і включати в себе іншу систему);
- багатосторонність опису (кожна система, яка є складним об'єктом, для повного вивчення потребує розгляду багатьох її аспектів).

Об'єктом наукової діяльності, як правило, є не самі реальні процеси, а їх описи, представлені у вигляді моделі. Модель (лат. *modulus* – міра, зразок) – схема, зображення або опис будь-якого явища або процесу в природі, суспільстві;

аналог певного фрагмента природної або соціальної реальності [31]. У філософії основні ознаки моделі одночасно розглядаються як її характеристики: імітація об'єкта, що досліджується, за допомогою моделі; здатність його заміщувати; здатність надавати нову інформацію (нове знання) стосовно об'єкта; наявність визначених умов і правил побудови моделі, переходу від інформації щодо моделі до інформації стосовно об'єкта; наочність [31]. Моделювання визначається таким чином: процес розробки моделей реальних об'єктів за допомогою таких операцій мислення, як ідеалізація (заміщення реального емпіричного явища ідеалізованою схемою); абстрагування (мислене виокремлення суттєвих властивостей і зв'язків); аналогізування (від грец. *analogia* – відповідність, подібність) – перенесення знань на новий, менш досліджений, об'єкт, результатом якого є умовивід, створення наукової гіпотези; метод дослідження реальних процесів або станів із застосуванням фізичних (в експериментальних дослідженнях) або ідеальних (знакових, абстрактних) моделей (в теоретичних дослідженнях) [32, с. 212].

Модель відображає об'єкт як систему «у предметному бутті, у статиці, тимчасово відвертаючись від динамізму її реального існування, тому що лише при такій «зупинці» пізнання є здатним охопити, описати, змоделювати склад даної системи [27, с. 20]». Побудова теоретичної моделі (створення теорії будь-якої системи) охоплює такі завдання: 1) визначення її місця (функцій, зв'язків) у метасистемі (системі вищого ієрархічного рівня); 2) визначення оптимального набору і властивостей компонентів, що забезпечують ефективне функціонування системи та її розвиток; 3) встановлення зв'язків між цими компонентами.

На основі вивчення теоретичних джерел для розв'язання педагогічної проблеми формування досвіду МКК розроблено концептуальну модель (рис. 5.1), в якій відображено логіку здійснення системного педагогічного дослідження. Запропонована модель є інваріантною, її можна застосовувати для підготовки до МКК фахівців будь-якого профілю. Модель характеризується структурною і функціональною повнотою. До її складу увійшли такі компоненти:

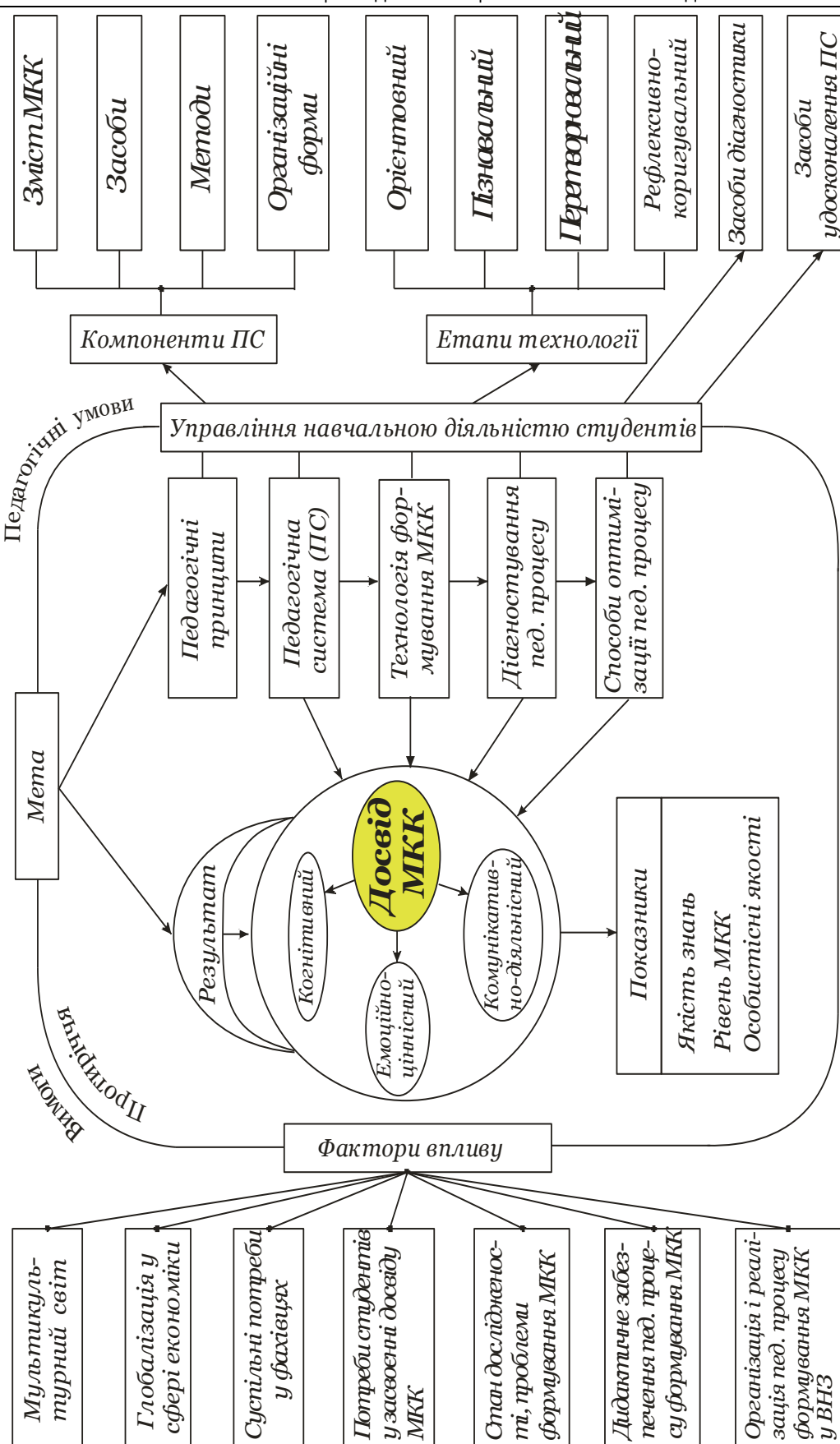


Рис. 5. 1. Модель формування міжкультурної комунікації студентів ВНЗ

– фактори впливу (мультикультурний світ, глобалізація в сфері економіки, суспільні потреби у фахівцях, потреби студентів у засвоєнні досвіду МКК, стан дослідженості проблеми формування досвіду МКК, дидактичне забезпечення педагогічного процесу формування досвіду МКК у ВНЗ) і суперечності, викликані дією об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського факторів;

– педагогічні умови формування досвіду МКК студентів: педагогічна система як система організації, управління, спілкування між суб'єктами в прямому і зворотному напрямках; засоби вдосконалення педагогічної системи з метою її оптимізації; технологія формування міжкультурної комунікації (етапи технології: орієнтувальний, пізнавальний, перетворювальний, рефлексивно-коригувальний);

– засоби діагностування педагогічного процесу; способи і засоби оптимізації педагогічного процесу;

– результат формування МКК студентів – досвід (когнітивний, емоційно-ціннісний, комунікативно-діяльнісний); показники сформованості МКК: якість знань студентів, рівень МКК, особистісні якості (толерантність).

Логіка проведення системного педагогічного дослідження формування досвіду МКК відтворює етапи пізнання об'єкта у будь-якій науковій галузі та відображає рівень абстракції, через які проходить наукове пізнання: феноменологічний, аналітико-синтетичний, прогностичний, аксіоматичний [33, с. 68-69]. На феноменологічному рівні здійснюється зовнішнє, описове викладення фактів або явищ, каталогізація об'єктів, констатація їх якостей та властивостей. На аналітико-синтетичному рівні за допомогою загальноприйнятої у педагогічній науці термінології з'ясовується сутність об'єкта, що вивчається (його властивості, якості, закономірності функціонування). На прогностичному рівні здійснюється моделювання основних процесів та явищ, визначаються особливості функціонування конкретного об'єкта. Для аксіоматичного рівня характерно виявлення цінності досліджуваного об'єкта із використанням міждисциплінарних наукових понять високого ступеня узагальнення, визначення шляхів удосконалення його подальшого вивчення.

Щодо конкретного педагогічного процесу формування досвіду МКК передбачено, що на феноменологічному рівні

застосовується факторний підхід з метою обґрунтування актуальності наукового дослідження на основі виявлення існуючих протиріч, здійснюється аспектний аналіз МКК як явища об'єктивної реальності (філософський, культурологічний, психологічний, економічний, лінгвістичний). На аналітико-синтетичному рівні доцільно здійснити структурно-функціональний аналіз навчальної діяльності студентів-економістів із застосуванням діяльнісного підходу до дослідження педагогічного процесу формування досвіду МКК. На прогностичному рівні необхідно створити різні моделі (педагогічного процесу формування досвіду МКК, педагогічної системи та її компонентів, технології тощо), які відтворюють особливості досліджуваних об'єктів, дозволяють дослідити закономірності їх функціонування та визначають дидактичні умови їх реалізації. На рівні практичного застосування створених моделей обов'язковим є експериментальна перевірка вироблених теоретичних положень і оцінювання досягнутих результатів навчальної діяльності студентів. На аксіоматичному рівні педагогічний процес формування досвіду МКК розглядається як міждисциплінарний об'єкт, що дозволяє обґрунтувати засоби удосконалення компонентів педагогічної системи з метою його оптимізації.

Для наукового дослідження педагогічного об'єкта – процесу формування досвіду МКК студентів ВНЗ економічного профілю – необхідно побудувати відповідну педагогічну систему, детально проаналізувати її компоненти, визначити засоби управління навчальною діяльністю студентів, а також засоби її оптимізації.

Застосування системного підходу до моделювання такого складного об'єкта, яким є навчальна діяльність з формування досвіду МКК, дозволяє розглянути її як цілісне явище. Всебічний аналіз дає змогу визначити не тільки властивості цього об'єкта, а й виявити особливості його функціонування. Основу для проектування педагогічної системи формування досвіду МКК фахівців з економіки складає інваріантна модель. У роботах з проблем моделювання педагогічних систем (В. С. Безрукова, В. П. Беспалько, Т. О. Дмитренко, Н. Ф. Талізін, В. О. Якунін та інші) обґрунтовано такі теоретичні положення:

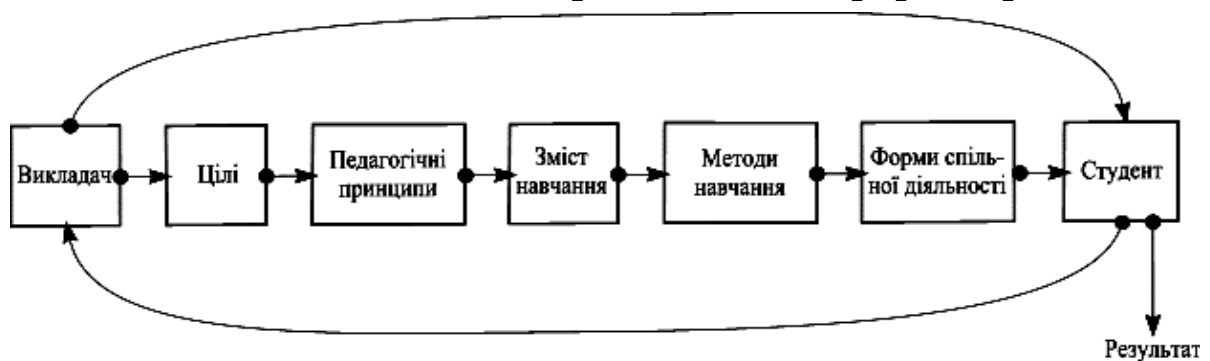
- предметом педагогічної науки є педагогічна система, у межах якої відбувається педагогічний процес;
- педагогічний процес розглядається як зміна станів суб'єктів навчальної діяльності;
- педагогічна система як цілісність складається з таких компонентів: колективи студентів і викладачів, цілі, педагогічні принципи, зміст навчання і виховання, методи і форми спільної діяльності;
- у навчальній діяльності реалізується сукупність взаємопов'язаних між собою видів діяльності (орієнтування, пізнання, перетворювання, оцінювання);
- спілкування «пронизує» зазначені види діяльності, є основою порозуміння учасників педагогічного процесу;
- навчання має будуватися на взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в умовах реалізації спільної продуктивної діяльності;
- навчальна діяльність є об'єктом управління у педагогічній системі;
- компоненти педагогічної системи є засобами управління навчальною діяльністю студентів.

Модель навчальної діяльності є складною соціальною системою, оскільки її суб'єктами є люди (викладачі та студенти), об'єднані спільною метою участі у педагогічному процесі. Системоутворювальним фактором та умовою функціонування педагогічної системи є управління, завдяки якому досягається поставлена мета. Вона, у свою чергу, визначає характер функціонування та розвиток педагогічної системи. Наявність управління зумовлює можливість виділення структурних елементів системи, забезпечує їх інтеграцію й ієрархічну побудову.

Слід зазначити, що будь-яка педагогічна система знаходиться під впливом соціальної системи, її функціонування і безперервний розвиток зумовлює необхідність постійного внесення корективів у компоненти педагогічної системи. Так, сучасні вимоги суспільства до підготовки фахівця з економіки зумовлюють необхідність формування його здатності до МКК. Відповідно до них педагогічна система ВНЗ, адаптуючись до змінених умов зовнішнього середовища, має скоректувати її компоненти (зміст, методи і форми навчальної

діяльності). Педагогічна система формування досвіду МКК у ВНЗ, що є складником системи вищого рівня (держави, навчального закладу), має забезпечувати таким чином реалізацію суспільно значущої мети підготовки сучасного фахівця. Ієрархічність педагогічної системи формування досвіду МКК виявляється в тому, що вона завдяки своїй цілісності може відтворюватися і на нижчих рівнях (кафедри, кожного викладача і студента).

У дослідженнях Т. О. Дмитренко [34] визначено, що основними функціями педагогічної системи є організація навчальної діяльності студентів і управління нею; педагогічна система як соціальна організація функціонує на основі спілкування між учасниками навчальної діяльності; її структура відображає взаємопов'язану сукупність інваріантних компонентів, а саме таких: колективи студентів та викладачів, цілі навчання і виховання, педагогічні принципи навчальної діяльності, її зміст, методи та організаційні форми (рис. 5.2).



*Рис. 5.2. Інваріантна модель педагогічної системи*

У дослідженнях В. П. Беспалька, Т. О. Дмитренко, К. В. Ярьсько та інших науковців виявлено закономірності розташування компонентів у педагогічній системі та зв'язки між ними: створення педагогічної системи розпочинається з визначення і обґрунтування цілей її функціонування; на основі визначеної системи педагогічних принципів, якими керується викладач в її реалізації, здійснюється вибір змісту, а потім методів і форм його засвоєння. Доведено, що між основними компонентами педагогічної системи – викладачами і студентами – існують прямий і зворотний зв'язки: за допомогою прямого зв'язку викладач здійснює безпосереднє управління навчальною діяльністю студентів; на основі зворотного

зв'язку викладач отримує інформацію щодо реакцій студентів на його педагогічний вплив, що забезпечує коригування компонентів педагогічної системи з метою досягнення бажаного результату.

Наявність зворотного зв'язку, як підкреслює Т. О. Дмитренко [34], свідчить про те, що студент є не тільки об'єктом педагогічного процесу, а й активним його суб'єктом. Залежно від рівня навчальної діяльності формами управління можуть бути такі: пряме управління, співуправління, самоуправління. Завдання викладача має полягати в тому, щоб вивести студента з безпосереднього впливу (прямого управління) через співуправління на самоуправління своєю навчальною діяльністю. Отже, педагогічна система має сприяти особистісному розвитку студента, забезпечувати індивідуалізацію процесу навчання.

Педагогічна наука, що досліджує процеси навчання, виховання, соціалізації та розвитку молоді, має також практико-орієнтований, технологічний характер. Педагоги-практики потребують рекомендацій щодо можливостей удосконалення педагогічного процесу формування досвіду МКК завдяки застосуванню інноваційних ідей.

У педагогічних довідниках педагогічна технологія, з посиланням на положення ЮНЕСКО, розглядається як системний метод організації та реалізації процесу викладання і засвоєння знань із урахуванням технологічних і людських ресурсів у їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти [35, с. 331]. Технологічний підхід до педагогічного процесу полягає в тому, щоб зробити його повністю керованим. У педагогіці визначено, що сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання і виховання дозволяють успішно реалізовувати однозначно визначені педагогічні цілі. Застосування педагогічної технології потребує відповідного наукового проектування дидактичних процесів, які описують способи навчальної діяльності; умов, в яких ця діяльність відбувається (організаційні форми навчання); засобів здійснення навчальної діяльності [32, с. 382].

В. П. Беспалько у своєму спеціальному дослідженні щодо теоретичних питань педагогічних технологій розуміє під цим поняттям систематичне та послідовне втілення на практиці



заздалегідь спроектованого навчально-виховного процесу; основу технології, за його твердженням, складає системний підхід, що забезпечує її відтворюваність і заплановану ефективність [36, с. 5]. Отже, організація навчально-виховного процесу потребує проектування певної педагогічної системи, яка «являє собою сукупність засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого і навмисного педагогічного впливу на формування особистості із заданими якостями [36, с. 6]». До складу педагогічної технології, що ґрунтується на відповідній педагогічній системі, В. П. Беспалько відносить окрім діагностичних цілей і змісту навчання також дидактичні процеси та організаційні форми навчання. Ученим підкреслюється важливість широкого впровадження педагогічних технологій у практичну діяльність викладачів: «Переведення всієї справи навчання і виховання народної освіти на рейки педагогічної технології означає рішучий поворот шкільної практики від довільності у побудові та реалізації педагогічного процесу до строгої обґрунтованості кожного його елемента й етапу, націленості на результат, який можна об'єктивно діагностувати [36, с. 4]».

В. С. Безрукова, розробляючи ідеї проєктивної педагогіки, визначає педагогічну технологію як «послідовний і безперервний рух взаємопов'язаних між собою компонентів, етапів, станів педагогічного процесу і дій його учасників [37, с. 96]». Разом з цим педагогічна технологія розглядається автором як «сукупність необхідних професійних умінь, що визначають виховний успіх педагогічного впливу, – той бік роботи педагога, який складає ремесло педагогічної професії [37, с. 6]». Для Д. В. Чернілевського педагогічна технологія – це комплексна інтегративна система, яка включає «упорядковану безліч операцій і дій, які забезпечують педагогічне цілепокладання, змістові, інформаційно-предметні й процесуальні аспекти, спрямовані на засвоєння систематизованих знань, набуття професійних умінь і формування особистісних якостей учнів згідно із заданими цілями навчання [38, с. 53]». Це означає, що педагогічна технологія передбачає організацію роботи педагога як цілісної системи його послідовних дій, їх виконання має прогнозований характер і спрямовується на досягнення бажаного результату. Т. І. Шамова розглядає педагогічну технологію як процесуальну систему

спільної діяльності учнів та вчителя з проектування (планування), організації, орієнтування і коригування навчального процесу з метою досягнення конкретного результату через забезпечення комфортних умов для її учасників [39, с. 246].

У дослідженні Г. К. Селевка поняття «педагогічна технологія» представлено в трьох аспектах: 1) науковому (педагогічні технології як галузь педагогічної науки, в якій вивчаються і розробляються цілі, зміст і методи навчання, проектується педагогічні процеси; 2) процесуально-описовий: опис (алгоритм) процесу, сукупність цілей, змісту, методів і засобів досягнення запланованих результатів навчання; 3) процесуально-дієвий: технологічне здійснення педагогічного процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних педагогічних засобів [40].

У практичному втіленні розроблених ідей найважливішим є те, щоб викладачі усвідомили значення педагогічної технології як ефективного засобу «підпорядкування освітньої діяльності інтересам особистості учня [41, с. 101]». Педагогічна технологія, що створює умови для розвитку його творчого потенціалу, сприяє гуманізації освіти.

Аналіз позицій учених (В. П. Беспалько, Т. О. Дмитренко, К. В. Яренько та інші) стосовно сутності і функцій педагогічних технологій дозволили виокремити теоретичні положення, важливі для розробки технології формування досвіду МКК:

- педагогічна технологія розробляється з метою організації інноваційного процесу навчання та управління навчальною діяльністю студентів, що має забезпечити їхній безперервний розвиток;

- її реалізація передбачає засвоєння змісту навчання, а значить – культурного досвіду людства в певній сфері діяльності;

- педагогічна технологія реалізується завдяки управлінню навчальною діяльністю студентів з боку педагога на різних рівнях (пряме управління, співуправління, самоуправління).

Отже, поняття «педагогічна технологія» має відтворювати багатовимірність навчальної діяльності, що передбачає необхідність її організації, здійснення управління нею, спіл-

кування її учасників; реалізація навчання як багатовимірного процесу потребує побудови педагогічної системи, проектування способів і дидактичних засобів управління ним, визначення форм педагогічного спілкування.

На нашу думку, продуктивнішим є трактування технології як системи послідовних, взаємопов'язаних дій педагога, спрямованих на вирішення педагогічних завдань, як плано-мірне втілення на практиці наперед спроектованого педагогічного процесу, що здійснюється за інваріантними етапами людської діяльності. Науково обґрунтовану і практично випробувану педагогічну технологію здатен відтворювати кожен викладач, досягати заплановано гарантованих результатів. Оскільки педагогічна технологія формування досвіду МКК проектується для досягнення очікуваних результатів, тому вона має ґрунтуватися на визначеній моделі педагогічної системи.

Процес конструювання педагогічної технології формування досвіду МКК має відтворювати таку логіку: аналіз існуючого стану навчально-виховного процесу, визначення на цій основі наявних протиріч у педагогічній практиці, з'ясування їх причин; визначення педагогічних цілей (бажаних змін у студентів стосовно якості знань, рівня умінь, особистісних якостей) і визначення критеріїв їх діагностування; усвідомлення педагогічних принципів – основних ідей, покладених в основу проектування педагогічної системи; вибір дидактичних способів реалізації педагогічного процесу; розробка інформаційного, управлінського, методичного, психологічного забезпечення педагогічної діяльності.

Необхідність і актуальність проектування педагогічної технології формування досвіду МКК обґрунтовано з позицій факторного підходу, що дозволяє проаналізувати наявні протиріччя у навчальному процесі ВНЗ економічного профілю і визначити шляхи зменшення рівня їх дії. Об'єктивний фактор потребує розробки такої педагогічної технології, яка підготує студентів-економістів до здійснення майбутньої професійної діяльності в умовах мультикультурного світу. Отже, педагогічна технологія має забезпечити засвоєння студентами-економістами професійно значущого змісту і способів діяльності, а також їхній подальший соціальний розвиток.

Виходячи з цього, стає зрозумілим, що застосування педагогічної технології формування досвіду МКК має бути спрямовано не тільки на досягнення таких показників, як якість знань і сформованість певного рівня МКК, але й на виховання таких важливих для соціальної комунікації особистісних якостей, як комунікативна активність і міжкультурна толерантність. Серед педагогічних умов, що зменшують дію об'єктивного фактора, важливим для професійної підготовки майбутніх економістів є посилення міжпредметних зв'язків.

Дія суб'єктивного фактора, що відтворює рівень розвитку педагогічної науки, потребує визначення методологічних основ розробки конкретної педагогічної ідеї. Здатність викладача швидко реагувати на зміни об'єктивного фактора дозволяє спроектувати педагогічну технологію формування досвіду МКК, яка відповідає сучасним вимогам суспільства до підготовки фахівців економічного профілю. Майстерність педагога пов'язана не тільки з його професійними знаннями і вміннями, індивідуальними характеристиками і здібностями, а, насамперед, з рівнем методологічної культури, що виявляється в умінні проектувати цілісний педагогічний процес, розробляти і впроваджувати педагогічну технологію. Її реалізація потребує від викладача послідовного виконання визначених дій і операцій, уміння оптимально використовувати людські та матеріальні ресурси, а також технічні можливості дидактичних засобів навчання. Дія суб'єктивного фактора на навчальну діяльність студентів, що виявляється у необхідності спрямування їхніх зусиль на пізнання незнайомого об'єкта, потребує від них певних особистісних якостей. Протиріччя, спричинені його дією, можна зменшити шляхом посилення діяльнісного складника педагогічної технології, що сприятиме розвитку у студентів пізнавальної і комунікативної активності, ініціативи, цілеспрямованості.

Упровадження педагогічної технології формування досвіду МКК, побудованої на принципах особистісно орієнтованого навчання, зменшує рівень протиріч особистісного фактора, оскільки вона забезпечує умови для прояву індивідуальності кожного студента і задоволення його потреб. Реалізація особистісно орієнтованої педагогічної технології

сприяє не тільки становленню особистості студента, а й особистісному зростанню викладача. Спрямування педагогічного процесу на загальнолюдські цінності (демократичні, гуманні стосунки) зменшує протиріччя, викликані дією людського фактора. Це потребує від педагога дотримання гуманістичних норм педагогічного спілкування, демократичного комунікативного стилю, який стимулює студентів до спільної продуктивної взаємодії. Діалогічні стосунки між учасниками педагогічного процесу забезпечує наявність зворотного зв'язку, а значить, – і можливість корекції перебігу навчальної діяльності.

Навчальна діяльність, як і будь-який вид діяльності, поділяється на інваріантні етапи (орієнтування, пізнання, перетворення, рефлексія з подальшим коригуванням отриманих результатів). Тож для досягнення поставленої мети необхідно застосовувати інваріантну технологію і дотримуватися всіх етапів її реалізації; це забезпечить досягнення цілей кожного етапу педагогічної технології: орієнтувального – визначення у студентів рівня знань і умінь щодо об'єкта пізнання, наявності мотивації до його вивчення, формулювання проблеми і завдань навчальної діяльності; пізнавального – всебічне дослідження об'єкта пізнання, побудова його моделі; перетворювального – творче застосування отриманої інформації з метою визначення характеристик об'єкта вивчення; рефлексивно-коригувального – порівняння отриманих результатів із запланованими, усвідомлення важливості засвоєних знань, набутих умінь, необхідності уточнення характеристик об'єкта пізнання.

Отже, системне наукове дослідження формування досвіду МКК майбутніх фахівців необхідно виконати на метарівні, оскільки воно має відбивати закономірності, етапи та види людської діяльності, а саме такі: орієнтування стосовно об'єкта вивчення (факторний підхід до виявлення протиріч, що зумовлюють актуальність досліджуваної проблеми, аспектний аналіз процесу формування досвіду МКК); пізнавальний етап (системний аналіз процесу МКК та навчальної діяльності, факторний підхід до особливостей навчальної діяльності студентів-економістів, діяльнісний підхід до організації педагогічного процесу, культурологічний підхід до визна-

чення його змісту); перетворення об'єкта пізнання (технологічний підхід до реалізації педагогічного процесу, кібернетичний підхід до управління навчальною діяльністю студентів); рефлексивно-коригувальний (діагностика результатів навчальної діяльності та визначення подальших шляхів оптимізації педагогічного процесу МКК).

Модель формування досвіду МКК як ідеалізований об'єкт з певним рівнем абстрагування є основою системного теоретичного дослідження і предметом пізнання на емпіричному рівні. Її створення є необхідним для організації педагогічного процесу на наукових засадах.

## Висновки до підрозділу 5.2.

1. У концептуальній моделі формування досвіду МКК відтворено логіку здійснення системного наукового дослідження. Його структурно-функціональну повноту забезпечують методологічні підходи: факторний підхід для доведення актуальності проблеми, педагогічних вимог і умов, визначення особливостей досліджуваних об'єктів, способів і засобів їх пізнання і перетворення; системний, культурологічний і кібернетичний підходи для проектування педагогічної системи; системний, культурологічний і технологічний підходи для проектування технології реалізації процесу формування досвіду МКК у педагогічній системі, а саме: етапів, де відбувається функціонально повна сукупність видів діяльності (орієнтувальна, пізнавальна, перетворювальна, контрольно-рефлексивна), яким відповідають системоутворювальні фактори (організація, управління, спілкування), і система засобів досягання мети за умов формування культури діяльності та культури управління діяльністю з боку суб'єктів.

2. Навчальна діяльність з формування досвіду МКК є багатовимірним процесом, що потребує організації, управління і спілкування її суб'єктів (організація педагогічного процесу необхідна для здійснення запланованого впливу на особистість студента, управління – на його навчальну діяльність, спілкування на діалогічних засадах – для взаємного обміну інформацією, емоціями й духовними цінностями між її учасниками).

3. Для реалізації педагогічного процесу формування досвіду МКК необхідно спроектувати педагогічну систему, визначити та детально описати кожний з її компонентів (суб'єкти, педагогічні цілі, принципи, зміст, методи, засоби та організаційні форми навчання); спроектовані компоненти мають відтворювати сутність

МКК як реального процесу життя, а також урахувати особливості діяльності фахівця у сфері економіки.

4. Педагогічна технологія формування досвіду МКК є соціальною за своєю сутністю; вона має відображати інваріантні етапи діяльності людини, зокрема навчальної (орієнтування, пізнання об'єкта вивчення, його перетворення й оцінювання); її реалізація має створювати оптимальні психолого-педагогічні умови для інтелектуального та духовного зростання особистості фахівця, розвитку навичок соціальної взаємодії у вирішенні особистісних і професійних проблем.

5. Формування культури професійного спілкування в процесі МКК можливе за умови організації й реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників педагогічного процесу (викладача зі студентами, студентів між собою).

### **5.3. Педагогічна система формування досвіду міжкультурної комунікації студентів ВНЗ економічного профілю**

#### **СУБ'ЄКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Зусиллями Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, Н. Ф. Талізінної та інших доведено, що навчання є основною формою управління інтелектуальним, емоційним, психічним і суб'єктним розвитком людини. Призначення педагогічної системи будь-якого рівня (індивідуальний, груповий, навчального закладу, суспільно-державний) полягає у формуванні самостійної і творчої індивідуальності студента, його розвитку як особистості й суб'єкта діяльності. Отже, основним завданням ВНЗ є виховання творчого фахівця, що означає, передусім, формування його особистості саме у процесі навчання – основної сфери діяльності студента. Сутнісне реформування вищої освіти можливе за умови створення належних умов для розвитку суб'єктного потенціалу студентів. Викладач, проектуючи педагогічну систему, має знати особливості об'єкта свого впливу – студента ВНЗ, щоб правильно визначити її компоненти.

В. А. Петровський на основі аналізу внутрішнього зв'язку між особистісним та суб'єктним, дійшов висновку: «Бути особистістю ...означає бути суб'єктом діяльності, спілкування,

самосвідомості [42, с. 42]». Суб'єктність особистості виявляється у таких формах діяльності: вітальна (життєдіяльність), предметна (духовно-практична діяльність), комунікативна (діяльність спілкування), самопізнання (діяльність, спрямована на формування самосвідомості) [42, с. 172].

У працях Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, А. О. Реана та інших науковців визначено, що суб'єкт педагогічного процесу – це індивід певного віку з притаманними йому фізіологічними й психологічними характеристиками. У дослідженнях доведено, що кожному періоду життя притаманні інваріантні ознаки, що зумовлені такими об'єктивними причинами: розвиток людини відбувається в певній соціальній ситуації й конкретній формі відносин з іншими людьми; кожному періоду життя відповідає вид діяльності, який є провідним на даний час; названі вище умови зумовлюють появу нових психологічних новоутворень, які приводять до особистістих змін.

Від іншої частини молоді студенти відрізняються вищим рівнем інтелектуального розвитку, прагненням здобути професійну освіту, а також соціальною активністю, що проявляється в різних сферах життя суспільства. Саме у студентському віці основні важливі психічні функції (мислення, сприйняття, увага, пам'ять та інші) досягають свого найвищого рівня розвитку. У молодих людей особливо інтенсивно розвиваються мовно-розумові функції, що пов'язано з інтенсивним формуванням професійних здібностей. Студенти здатні здійснювати складні розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, конкретизація, порівняння, систематизація тощо), мають сформований поняттєвий апарат щодо майбутньої професійної діяльності.

Навчальна і науково-дослідницька види діяльності, які є провідними в цьому віці, сприяють становленню суб'єктності студентів, що виявляється у здатності критично осмислювати навчальний матеріал і висловлювати незалежні судження щодо його змісту, у прагненні відстоювати свої думки та погляди, у вмінні самостійно відшукувати і переробляти інформацію, необхідну для вирішення проблем тощо. Студенти здатні керувати своїми емоціями, регулювати свою поведінку, довільну увагу, концентрувати свої зусилля на виконанні завдання, що значно полегшує соціальні контакти з



ними під час спільної навчальної діяльності і сприяє підвищенню її ефективності.

Провідним мотивом навчання для студентів є майбутня професійна діяльність, яку в сучасних умовах глобалізації й інтернаціоналізації економіки неможливо здійснювати без досвіду МКК. Професійна спрямованість виконує в педагогічному процесі важливі функції, а саме: змушує студентів бути активними, виявляти свої здібності; зумовлює їхній інтелектуальний і духовний розвиток; позитивно позначається на якості навчальної діяльності (прагнення студентів до глибоких й міцних професійних знань); спонукає їх до самостійної і творчої діяльності. Посилення професійної спрямованості студентів можна досягти за умови, якщо в навчальній діяльності враховувати їх потреби, інтереси, нахили тощо; забезпечити посилення міжпредметних зв'язків; активізувати пізнавальну активність студентів завдяки актуальному і цікавому за змістом навчальному матеріалу; використовувати методи і форми навчання, які моделюють ситуації професійної діяльності.

В організації педагогічного процесу формування досвіду МКК необхідно орієнтуватися на провідні для студентського віку види діяльності (навчально-пізнавальна діяльність, комунікація, гра, професійна діяльність), які мають особистісний смисл для них. Отже, з цього положення випливає, що вибір змісту навчальних матеріалів має відповідати потребам, здібностям, інтересам студентів, щоб стимулювати їхню мовленнєву та розумову активність і викликати у них позитивні емоції. Підвищенню їхньої пізнавальної і комунікативної активності сприяє використання методів навчання, що дозволяють розв'язувати проблемні ситуації в міжособистісній і професійній сферах. Організація педагогічного процесу в ситуаціях спільної продуктивної діяльності забезпечує міжособистісне діалогічне спілкування і встановлення на цій основі демократичних стосунків між його учасниками (викладач-студенти). Створення доброзичливої атмосфери співпраці на заняттях і позааудиторних заходах, підтримка студентів завдяки тому, що викладач підкреслює їхні досягнення і успіхи, сприяє взаєморозумінню між ними, і як результат, – підвищенню ефективності педагогічного процесу.

Отже, в процесі формування досвіду МКК необхідно формувати суб'єктність майбутнього фахівця, яка є основою для його подальшого саморозвитку. Проявами суб'єктності є певний рівень мотивації студента до формування досвіду МКК (усвідомленість своїх потреб і мотивів), цілеспрямованість у досягненні результатів, пізнавальна і комунікативна активність, креативність, здатність до рефлексії. Виявлення і розвиток суб'єктних якостей студентів забезпечує особистісно орієнтоване навчання.

На іншого суб'єкта педагогічного системи формування міжкультурної комунікації – викладача ВНЗ – українське суспільство покладає важливі функції: сприяти професійному становленню студентів, підвищувати їхній рівень соціальної адаптивності та активності, виховувати високі моральні якості. Виконати таке завдання може тільки компетентна особистість з високим рівнем педагогічної культури.

Предметом педагогічної діяльності є організація навчальної діяльності студентів, спрямованої на засвоєння соціокультурного досвіду, управління нею, здійснення педагогічного спілкування. Засобами педагогічної діяльності є наукові знання, представлені в текстах, за допомогою яких і на основі яких у студентів формуються наукові поняття – тезаурус, необхідний їм для здійснення професійної діяльності. Допоміжними дидактичними засобами є технічні засоби навчання, а також різноманітні види наочності (моделі, графіки, схеми, таблиці тощо). Способи передачі соціокультурного досвіду охоплюють методи педагогічної діяльності, а також організаційні форми спільної роботи учасників педагогічного процесу. Продуктом педагогічної діяльності є розвиток особистості студента, розширення його досвіду в когнітивній, аксіологічній і діяльнісній сферах.

У багатогранній педагогічній діяльності провідною є проектна, навички якої необхідні для розробки моделі майбутнього педагогічного процесу. Комплексна діяльність педагога з проектування педагогічного процесу формування досвіду МКК складається з інваріантних етапів: орієнтування в умовах діяльності та її планування, реалізація і коригування з метою оптимізації. На етапі орієнтування і планування визначається вихідний стан педагогічного процесу

(потреби студентів, рівень їхньої мотивації, знань, умінь, індивідуальні психологічні особливості кожного з них). Результатом цього етапу є його організація, яка полягає у проектуванні педагогічної системи формування досвіду МКК; проектуванні засобів управління її компонентами, розробка технології, визначення її етапів і підетапів, дидактичних засобів управління на кожному з них; створенні психолого-педагогічних умов для ефективної навчальної діяльності. Під час реалізації педагогічного процесу викладач на основі зворотного зв'язку постійно має коригувати компоненти педагогічної системи, рефлексивно оцінюючи як результати своєї педагогічної діяльності, так і навчальної діяльності студентів. Оптимізація педагогічного процесу формування досвіду МКК полягає у проектуванні засобів, що знижують дію протиріч, які виникають під час здійснення навчальної діяльності.

Застосування технології формування досвіду МКК у професійній освіті економістів передбачає виконання педагогом сукупності дій, які визначають операційний бік навчання. До них належать такі: декомпозиція основної мети, постановка конкретних завдань, виокремлення принципів їх досягнення, опис результативних характеристик, аналіз вихідного стану системи «викладач – студент», аналіз наявних і визначення необхідних для досягнення бажаних результатів засобів навчання, розроблення алгоритму управління навчальною діяльністю, планування коригувальних засобів управління, форми поточного і підсумкового контролю. Отже, зусилля викладача мають бути спрямовані на створення, організацію і упорядкування зовнішніх умов, необхідних для успішного навчання.

Організація і управління навчально-виховною діяльністю студентів з формування досвіду МКК на гуманістичних засадах потребує від педагога рефлексії стосовно системи відношень «педагог–педагогічний процес» і системи стосунків «викладач–студент». Осмислення ним компонентів педагогічної системи сприяє ефективній організації педагогічного процесу, визначає його здатність не тільки передавати студентам конкретну навчальну інформацію, а й донести до них загальнолюдський смисл навчального матеріалу.

Педагог, який є суб'єктом своєї професійної діяльності, застосовує таку технологію, яка здатна, з одного боку, оптимізувати навчальний процес, а з іншого, – дозволяє досягати заданих результатів з найменшими витратами фізичних, матеріальних і часових ресурсів. Майстерність педагога виявляється в засвоєнні і творчому використанні закономірностей педагогічного процесу. Це дозволяє йому самостійно аналізувати педагогічні явища; проектувати, конструювати і організовувати педагогічний процес; застосовувати в практичній діяльності педагогічні ідеї, принципи, які відповідають її логіці і специфіці; визначати цілі навчальної діяльності, зміст, методи, засоби і організаційні форми взаємодії її учасників; знаходити оптимальні дидактичні засоби реалізації педагогічних цілей на кожному етапі навчальної діяльності; розробляти діагностичні засоби контролю її результатів.

Завданням викладача є підтримання існуючих пізнавальних мотивів студентів до вивчення закономірностей і особливостей процесу МКК, цілеспрямоване формування у них нових мотивів, управління їхньою навчальною діяльністю. Аналіз актуального стану з мотивації студентів щодо набуття ними досвіду МКК дозволяє виявити «розрив» між педагогічними цілями формування досвіду МКК та існуючим станом справ. Слід наголосити, що створення умов для управління процесом формування у студентів позитивної мотивації залежить від таких психолого-педагогічних і комунікативних умінь викладача, як уміння моделювати особистість студента, оцінювати його індивідуально-психологічні особливості, здібності, потреби тощо; встановлювати психологічний і комунікативний контакт з ним; організувати спільну навчальну діяльність на основі діалогічних стосунків; управляти навчальною діяльністю і процесом комунікації під час її здійснення.

Професійна майстерність педагога залежить від рівня методологічної культури, який визначається, в свою чергу, його науково-теоретичною підготовкою. Зміст методологічної культури складають, за визначенням В. В. Краєвського, В. І. Загвязинського, методологічна рефлексія щодо власної наукової та практичної діяльності, здатність до наукового обґрунтування і творчого використання розроблених концепцій, проектування педагогічного процесу, управління ним.

Ці складники забезпечують високий рівень професійної діяльності педагога, характеризують його як творчу особистість.

Отже, педагог, який є суб'єктом своєї професійної діяльності, характеризується високим рівнем методологічної культури, що дозволяє йому орієнтуватися в навчальній діяльності, розуміти її особливості, управляти нею з метою виховання творчої особистості.

## ПЕДАГОГІЧНІ ЦІЛІ ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Будь-яка усвідомлена діяльність людини починається із цілепокладання і мотивовано націлена на досягнення певного результату. Доцільність діяльності студентів виявляється в активності, спрямованій на пізнання і перетворення об'єкта потреби або інтересу. Усвідомлення цілей навчання має принципове значення, оскільки це мобілізує їхню активність, спрямовує на засвоєння необхідної навчальної інформації й набуття практичних умінь та навичок у сфері МКК.

Мету педагога розглядають як очікуваний результат педагогічної діяльності, що виявляється у змінах тих, хто навчається. В. С. Безрукова, зокрема, під педагогічною метою розуміє «передбачувані педагогом і учнями результати їх взаємодії [37, с. 34]», причому у її структурі виокремлено такі компоненти: цільовий об'єкт впливу викладача (студент у різних рольових позиціях); цільовий предмет (якості людини або особливості її діяльності, що мають бути перетворені під час здійснення педагогічного процесу); цільові дії педагога, які йому необхідно реалізувати для розвитку цільового предмета.

Мета для людини виконує важливі психологічні функції, а саме: визначає характер і послідовність дій; є системоутворювальним фактором для застосування засобів її досягнення. Мета, на реалізацію якої спрямована активність людини, набуває для неї певної цінності. Тож цілепокладання є ціннісно-орієнтувальною діяльністю, результатом якої має стати осмислення соціального значення певного предмета, процесу або явища світу і визначення особистісних смислів відносно цих об'єктів пізнання й перетворення.

Участь студентів у цілепокладанні своєї навчальної діяльності сприяє тому, що цілі навчання, які задаються суспільством або викладачем ззовні, перетворюються на їх власні, особисті цілі. У такому разі вони почувають себе повноправними суб'єктами навчальної діяльності, які можуть самостійно і творчо досягати поставлених цілей. Демократичність стосунків між суб'єктами педагогічного процесу формує мотиваційну сферу студентів, сприяє виявленню їх активності й ініціативності, а також самоорганізації та відповідальності.

Ґрунтуючись на багаторічному педагогічному досвіді, а також результатах опрацювання наукової літератури з проблеми цілепокладання, висловимо деякі міркування стосовно «алгоритму» визначення мети формування досвіду МКК студентів економічного профілю. У процесі формулювання мети необхідно:

- виходити із загальної мети освіти – передача соціального досвіду від попереднього покоління наступному у цій сфері діяльності;

- враховувати специфіку професійної діяльності майбутніх фахівців з економіки;

- визначити способи формування мети суб'єктами педагогічного процесу (наявність внутрішніх мотивів, необхідність створення зовнішніх психолого-педагогічних умов), їхній рівень усвідомлення поставленої мети (позиція щодо необхідності досягнення мети, можливості її досягнення), якісні та кількісні параметри цілей (знання, уміння та навички у професійній діяльності, особистісні професійні та соціальні якості майбутніх фахівців).

Отже, при визначенні цілей формування досвіду МКК необхідно враховувати такі важливі характеристики мети, як її ієрархічність та взаємозалежність цілей, вимірювальність (можливість оцінювання результативності та ефективності педагогічного процесу).

Створення системи конкретних цілей за ієрархічною структурою має велике значення для педагогічного процесу: студенти отримують чітке уявлення щодо цілей усього курсу навчання, а також цілей кожного відрізка навчального матеріалу. Їхня участь у цілепокладанні допомагає не тільки усвідомлювати їх, а й сприяє набуттю досвіду навчально-

пізнавальної орієнтації, що має сформувані здатність самостійно визначати подальші цілі формування досвіду МКК. Для викладачів презентація цілей необхідна, з одного боку, для організації спільної діяльності зі студентами, а з іншого – для представлення еталонів оцінювання результатів навчальної діяльності.

Розгляд теоретичних питань щодо поняття мети і процесу цілепокладання дозволив дійти висновку, що формування цілей необхідно для усвідомлення соціального значення та цінності певного предмета, процесу або явища світу і визначення смислу майбутньої навчальної діяльності, проектування її бажаних результатів, способів їх досягнення і засобів перевірки ефективності педагогічного процесу. Мета є системоутворювальним компонентом педагогічної системи, вона визначає принципи педагогічної діяльності у відборі змісту, методів, засобів і організаційних форм навчальної діяльності студентів. Процес цілепокладання у структурі навчальної діяльності виконує функції управління педагогічним процесом як з боку викладача, так і студентів.

Щодо діагностики результатів формування досвіду МКК виходимо з теоретичного положення вчених, що поставлена мета має відповідати таким критеріям, як ієрархічність (можливість декомпозиції основної мети на компоненти, що складають її сутність), діагностичність (можливість вимірювання рівня досягнення студентами запланованих результатів) і технологічність (застосування педагогічної технології навчання і виховання, дотримання всіх етапів процесу засвоєння знань).

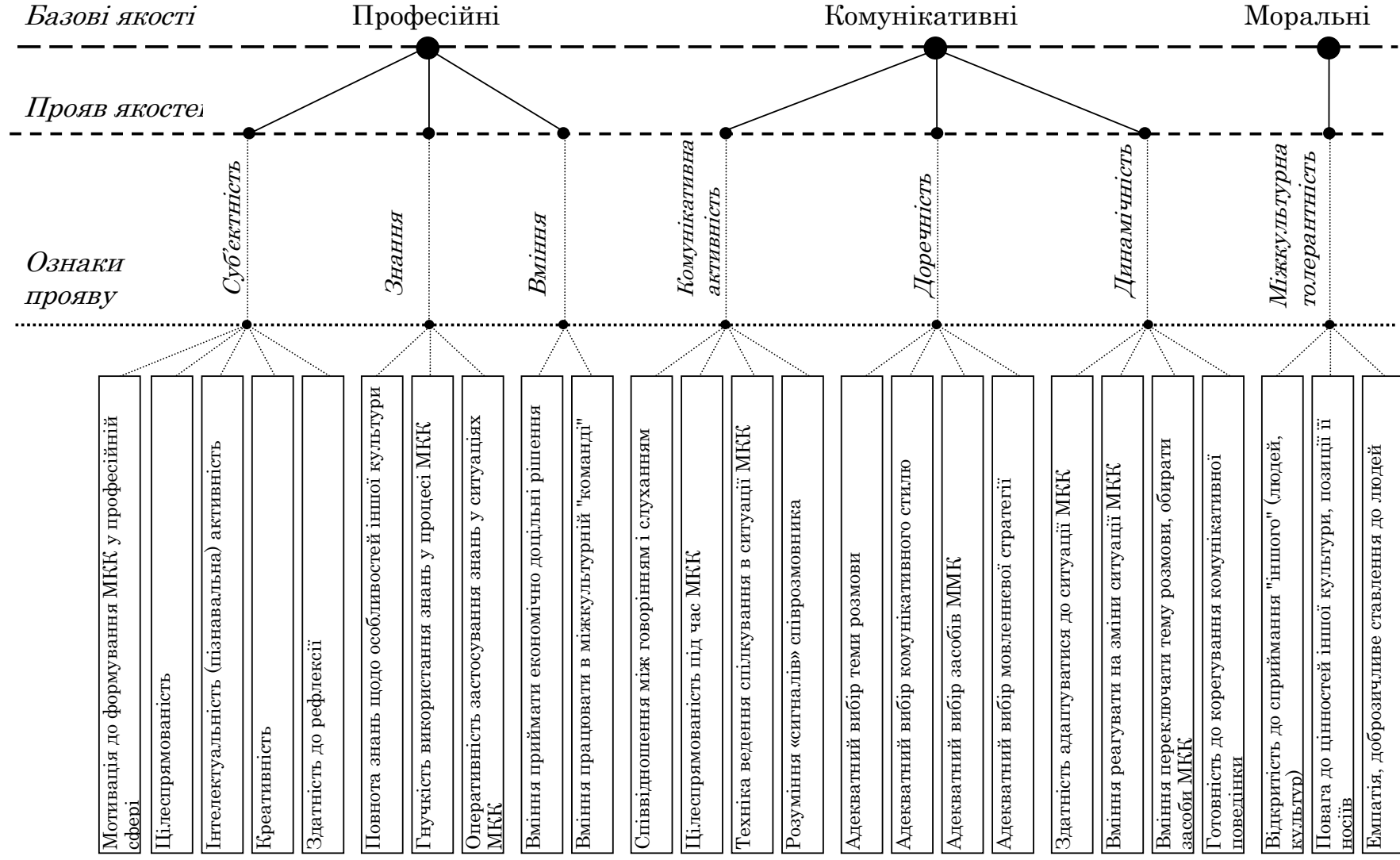
Для діагностики рівня сформованості досвіду МКК студентів економічного профілю вважаємо доцільним застосувати параметри цілісного педагогічного процесу, виокремлені на основі теорії В. П. Беспалька: якість знань (результат навчання особистості, що виявляється у діяльності студентів і є показником рівня засвоєння навчального матеріалу); характеристики особистісних якостей студентів (результат виховного процесу, що виявляється у виконанні типових завдань професійної діяльності у сфері МКК і є показниками якості виховання). Власний педагогічний досвід і опрацювання теоретичного матеріалу дозволяє стверджувати, що саме ці параметри найбільш суттєво змінюються у процесі навчальної

діяльності студентів, їх можна віднести до показників особистісного зростання студента.

Основою для діагностичного визначення педагогічних цілей формування досвіду МКК складає модель фахівця. Головною метою педагогічного процесу формування досвіду МКК є становлення особистості студента, тому поняття «особистість» є основним у визначенні його цілей. Ми поділяємо думку В. П. Беспалька: «Чітке уявлення щодо структури особистості – необхідна умова для діагностичної постановки цілей виховання і розробки об'єктивних методів контролю якості її формування [33, с. 39]». Керуючись теорією В. П. Беспалька і галузевими стандартами професійної підготовки студентів економічного профілю, проаналізовано модель фахівця і виокремлено основні якості, необхідні для успішного здійснення МКК у сфері професійної діяльності (рис. 5.3).

Базовими якостями фахівця економічного профілю в сфері МКК є, на нашу думку, такі їх групи: професійні, комунікативні, моральні. Вони охоплюють аспекти діяльності людини у предметній, комунікативній і емоційно-ціннісній сферах. Професійні якості виявляються в діяльності людини, рівень здійснення якої залежить від її суб'єктних властивостей (мотивації, цілеспрямованості, пізнавальної активності, здатності до рефлексії). Першочерговим завданням викладача є розвиток суб'єктного потенціалу студентів, становлення мотивації, пізнавальної і комунікативної активності, цілеспрямованості, здатності до рефлексії, що сприяють формуванню високоосвіченого професіонала у своїй галузі й вихованню духовної особистості. Якість знань (насамперед, повнота і гнучкість) визначає професійну майстерність і виявляється у вмінні приймати обґрунтовані рішення, працювати в «команді». Комунікативні якості, необхідні людині для успішної МКК, виявляються в комунікативній активності, її доречності та динамічності процесу комунікації. Основною моральною якістю майбутнього фахівця з економіки є міжкультурна толерантність. Сукупність цих якостей забезпечує успішність людини у її професійній діяльності.





Отже, у підрозділі визначено сутність поняття «мета» і її значення як системоутворювального компонента педагогічної системи формування досвіду МКК; розглянуто процес цілепокладання й обґрунтовано важливість спільності цілей педагога і студентів; виокремлено основні якості майбутнього фахівця з економіки, які необхідно виховати в навчальній діяльності формування досвіду МКК.

### ПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Для реалізації розробленої теоретичної концепції необхідно визначити, яким чином втілити основні її положення в педагогічну практику. Містком, що з'єднує теоретичні уявлення з практикою, за влучним висловлюванням В. І. Загвязинського, є принципи навчання [43, с. 35]. За твердженням ученого, принципом є «інструментальне, дане в категоріях діяльності вираження педагогічної концепції, це методичне вираження пізнаних законів та закономірностей, це знання цілей, сутності, змісту, структури навчання, яка є вираженою в формах, що дозволяють використати їх як регулятивні норми практики [43, с. 35]».

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) є вихідним положенням будь-якої теорії, вчення, наукового дослідження, світогляду людини [32, с. 298]. Принцип відображає внутрішнє переконання людини, визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і способи діяльності. В. С. Безрукова розглядає принципи як провідні ідеї, втілення яких допомагає найкраще досягати поставлених цілей [37, с. 39]. Функції принципів, на її думку, полягають у тому, щоб докладно і змістовно розкривати смисл цілей, які формулюються в стислій, лаконічній формі; використовуватися для організації педагогічного процесу і вибору змісту освіти; слугувати критеріями ефективності «виховних відносин», що забезпечують розвиток їх учасників; виявляти закономірності самого педагогічного процесу [37, с. 39-40]. В. І. Андреев визначає принцип як одну з педагогічних категорій, яка являє собою нормативне положення, що ґрунтується на усвідомленій педагогічній закономірності, характеризує найзагальнішу стратегію розв'язання педагогічних завдань (проблем) пев-

ного класу, є одночасно системоутворювальним фактором розвитку педагогічної теорії й критерієм безперервного удосконалення педагогічної практики з метою підвищення її ефективності [44, с. 111].

Для обґрунтування системи педагогічних принципів доцільно застосувати вироблену вченими схему: практичне завдання – наукова проблема – задум щодо її розв’язання – гіпотеза – способи її перевірки – теоретична інтерпретація результатів – принцип реалізації концепції [43, с. 35]. На цей час існують різні системи і класифікації принципів. Так, В. І. Загвязинським педагогічні принципи виокремлено на основі законів і закономірностей навчання [43, с. 36-50]. В. С. Безруковою виділено і схарактеризовано три групи принципів за факторами ефективності виховних відносин: 1) вихованець (принципи, які витікають з особливостей людини як основного об’єкта педагогіки); 2) педагогічний процес, який організується з метою його розвитку (особливості його протікання); 3) зв’язок педагогічного процесу з середовищем (його вплив на реалізацію ідей у педагогічній практиці) [37, с. 40-51].

В. І. Андреевим запропоновано керуватися такими критеріями відбору і систематики принципів: 1) об’єктивність (кожен принцип має формулюватися на основі об’єктивно існуючої педагогічної закономірності); 2) орієнтованість принципу на зняття або розв’язання педагогічних суперечностей, вирішення педагогічних завдань (принцип як орієнтир загальної стратегії педагогічної діяльності); 3) системність (визначальний вплив на компоненти педагогічної і дидактичної системи); 4) аспектність (кожен принцип має розкривати нові підходи, нові можливості удосконалення педагогічного процесу); 5) доповнюваність (кожен новий принцип має доповнювати попередні); 6) ефективність (реалізацію кожного педагогічного принципу має бути спрямовано на суттєве підвищення ефективності навчально-виховного процесу); 7) теоретична і практична значущість (кожен з виявлених і запропонованих принципів має значення для розвитку педагогічної теорії і удосконалення педагогічної практики). Теоретичний аналіз, проведений В. І. Андреевим, дозволив дійти таких висновків: 1) систематику принципів необхідно здійснювати на основі педагогічної системи; 2) зважаючи на

її багатоаспектність і динамічність, система принципів має бути багатовимірною [44, с. 115].

Педагогічні принципи відіграють ключову роль в організації і реалізації педагогічного процесу, оскільки визначають характер і стиль діяльності педагога, зміст, методи і форми навчальної діяльності, регулюють протікання педагогічного процесу. Їх можна розглядати як ціннісні орієнтири і настанови, що відтворюють смисл, зміст і способи доцільної педагогічної діяльності, яка приводить до підвищення ефективності педагогічного процесу. Вибір компонентів педагогічної системи, відносини зі студентами і стиль взаємодії з ними залежить від принципів, якими керується викладач у своєму житті та професійній діяльності. У конкретному педагогічному дослідженні принципи можуть бути запропоновані як рекомендації для організації навчальної діяльності студентів і управління нею. «Правила» використання принципів мають допомагати викладачам створювати психолого-педагогічні умови для продуктивної навчальної діяльності кожного з них.

Кожен принцип (або їх пара) спрямовується на вирішення педагогічних суперечностей і сприяє успішності педагогічного процесу. У даному дослідженні визначення системи принципів і їх обґрунтування здійснено на основі факторного підходу, який дозволяє виявити протиріччя, що виникають під впливом дії об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського факторів; педагогічні принципи спрямовані на зняття або зменшення рівня дії суперечностей. Результати проведеного дослідження представимо у вигляді таблиці (табл. 5.1).

Отже, для реалізації розробленої теоретичної концепції визначено педагогічні принципи (професійної спрямованості, гуманітаризації та гуманізації), результатом упровадження яких у педагогічну практику є становлення творчих суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачем і студентами.

Таблиця 5.1

**Педагогічні принципи формування досвіду МКК студентів економічного профілю, визначені на основі факторного підходу**

Фактори впливу на формування досвіду МКК	Протиріччя, що виникають	Педагогічні принципи, спрямовані на зниження дії суперечностей
<p><b>Об'єктивний фактор:</b>            1) глобалізаційні процеси у світовій економіці            2) науково-технічний прогрес та інформатизація суспільства            3) прагматизм, дегуманізація суспільства</p>	<p>1) необхідність підготовки фахівця, здатного до ефективної МКК, і реальний стан підготовленості фахівців економічного профілю до МКК            2) переважання знанневої парадигми у вищій освіті та необхідність переходу до культурологічної            3) необхідність підготовки фахівців до соціальної взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних відносин</p>	<p>1) принцип професійної спрямованості педагогічного процесу формування досвіду МКК            2) принцип гуманітаризації вищої освіти            3) принцип гуманізації відносин між учасниками педагогічного процесу у ВНЗ</p>
<p><b>Суб'єктивний фактор:</b>            1) розвиток педагогічної науки            2) організація навчальної діяльності у ВНЗ економічного профілю</p>	<p>1) потреба студента у набутті досвіду МКК і недостатній стан теоретичної розробленості педагогічної проблеми формування досвіду МКК            2) наявний стан з організацією навчальної діяльності у ВНЗ і необхідність створення педагогічних умов для формування досвіду МКК (моделювання педагогічної системи та обґрунтування її компонентів; розроблення педагогічної технології формування досвіду МКК;</p>	<p>1) принцип науковості;            принцип системності            2) принцип цілісності педагогічного процесу;            принцип системності;            принцип технологічності;            принцип управління;</p>

*Продовж. табл. 5. 1.*

Фактори впливу на формування досвіду МКК	Протиріччя, що виникають	Педагогічні принципи, спрямовані на зниження дії суперечностей
	визначення дидактичних засобів управління навчальною діяльністю; необхідність постійної оптимізації педагогічного процесу формування досвіду МКК)	принцип оптимальності
<p>Особистісний фактор:</p> <p>1) розвиток особистості студента</p> <p>2) розвиток особистості викладача</p>	<p>1) необхідність формування когнітивної, ціннісно-емоційної та комунікативно-поведінкової сфери особистості студента та недостатній рівень досягнення якості знань, умінь здійснювати МКК, сформованості особистісних якостей</p> <p>2) наявний рівень підготовленості до здійснення педагогічного процесу формування досвіду МКК; необхідність підвищення методологічної культури і педагогічної майстерності в цій галузі</p>	<p>1) принципи особистісно орієнтованого навчання: природовідповідність, культуровідповідність, індивідуалізація; принципи свідомості, суб'єктності, науковості, наочності</p> <p>2) принцип науковості; принцип суб'єктності</p>
<p>Людський фактор:</p> <p>1) стосунки між учасниками педагогічного процесу</p>	<p>1) необхідність формування діалогічних відносин і особистісних якостей, які сприяють успішності процесу МКК; недемократичність у стосунках учасників педагогічного процесу, прояви авторитаризму з боку адміністрації ВНЗ і викладачів</p>	<p>1) принцип демократизму; принцип діалогічності; принцип толерантності</p>

## ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ

Основним елементом педагогічної системи формування досвіду МКК є зміст, який викладачеві необхідно відібрати для того, щоб організувати відповідний педагогічний процес, а студенту – засвоїти, щоб набути досвід у цій сфері людської діяльності. Наведемо визначення В. С. Безруковою поняття «зміст», яке ми поділяємо: «Зміст – це та частина суспільного досвіду поколінь, що відбирається відповідно до поставленої мети розвитку людини і у вигляді інформації передається їй [37, с. 52]». Зміст має виконувати важливі функції, а саме: бути предметом пізнавальної діяльності викладача та студентів; стати засобом їх практичної діяльності; перетворитися на засіб управління розвитком як студентів, так і самого викладача, який організує педагогічний процес [37, с. 52].

Ґрунтуючись на сутності категорії «досвід», висунуто спроектувати зміст формування досвіду МКК на основі таких припущень: для набуття досвіду МКК необхідні знання стосовно об'єкта вивчення – МКК; уміння та навички здійснення цього виду діяльності; емоційно-ціннісне ставлення до МКК; певні особистісні якості, які уможливають досягнення людиною цілей МКК. Отже, зміст можна умовно поділити на такі компоненти: когнітивний компонент (знання та засвоєна інформація стосовно МКК мають допомагати людині зорієнтуватися в іншій культурі); емоційно-ціннісний компонент (потреби та мотиви людини здійснювати МКК зумовлюють ціннісне ставлення до об'єкта пізнання і перетворення, виявлення відповідних емоцій, а також формування необхідних особистісних якостей); комунікативно-діяльнісний компонент (засвоєні способи діяльності, набуті вміння МКК забезпечують відтворення людиною об'єкта пізнання і дозволяють у процесі творчої діяльності здійснювати його подальше перетворення). Результати дослідження щодо змісту МКК представлено у табл. 5.2.

Проаналізуємо кожен з виокремлених компонентів змісту формування досвіду МКК.

Таблиця 5.2

**Компоненти змісту формування досвіду міжкультурної комунікації студентів економічного профілю (виокремлено на основі аналізу філософської категорії «досвід»)**

Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Комунікативно-діяльнісний
<p>1. Філософський аспект: – цілі, принципи МКК, шляхи досягнення взаєморозуміння</p> <p>2. Культурологічний аспект: – культурні універсалії – національні особливості іншої культури – національна специфіка бізнес-культури</p> <p>3. Психологічний аспект: – форми та ситуації МКК – процес МКК (закономірності й особливості) – психологічні реакції й емоції на іншу культуру та її носіїв – перешкоди у процесі МКК – етнічні стереотипи і упередження – результати процесу МКК</p> <p>4. Лінгвістичний аспект: – вербальні засоби МКК – невербальні засоби МКК – екстралінгвістичні засоби</p> <p>5. Економічний аспект: – особливості міжкультурної взаємодії в економічній сфері: – цілі, принципи, зміст, методи, форми МКК у сфері професійної діяльності економіста</p>	<p>1. Світогляд особистості: – світоглядні універсалії – національні особливості світогляду людини</p> <p>2. Ціннісні орієнтації: – загальнолюдські цінності – національні цінності – соціальні (професійні) цінності – індивідуальні цінності</p> <p>3. Особистісні якості фахівця з економіки: – суб'єктні (мотивація, пізнавальна активність, креативність, здатність до рефлексії) – професійні (якість знань – повнота, гнучкість; вміння – прийняття економічно доцільних рішень, здатність працювати в «команді») – комунікативні (комунікативна активність, доречність, динамічність) – моральні (міжкультурна толерантність)</p>	<p>1. Сфери діяльності суб'єкта МКК: – життєдіяльність (МКК у побутовій сфері) – МКК у професійній діяльності – комунікативна діяльність (види мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, письмо, аудіювання) – діяльність з самопізнання у сфері МКК (самоосвіта, самовиховання)</p> <p>2. Рівні МКК: – розпізнавання – репродуктивна алгоритмічна діяльність – продуктивна евристична діяльність – продуктивна творча діяльність</p>



1. Когнітивний компонент. Для орієнтації у навколишньому світі, зокрема в іншій культурі, студенту необхідно засвоїти знання стосовно природи, людини, діяльності, суспільства, культури. Це сприятиме формуванню в його свідомості правильної «картини світу» не тільки в середовищі своєї культури, а й відносно культур інших народів. Порівняльний аналіз культурних відмінностей дозволить виробити певні методологічні підходи до пізнавальної та практичної діяльності в ситуаціях МКК. Студентам важливо мати уявлення щодо сутності феномена культури, культурних універсалій та їх прояву в різних культурах світу, засвоїти знання стосовно іншої культури, а також розуміти сутність, закономірності й особливості процесу МКК.

Під час навчання у ВНЗ студенти мають ознайомитися з філософським, культурологічним, психологічним, лінгвістичним аспектами, а також засвоїти закономірності комунікації в економічній сфері (культурно зумовлені стилі ведення ділових переговорів; діловий етикет у різних країнах; ділове листування тощо). Культурологічний аспект передбачає усвідомлення національних особливостей рідної культури, національної специфіки іншої культури, що виявляється в побутовій і професійній сферах, організації суспільства, нормах та правилах комунікативної поведінки представників її носіїв.

Багаторічний досвід викладацької діяльності показав, яке важливе значення має психологічна підготовка студентів до процесу МКК. Їм необхідно знати, які фактори впливають на перебіг МКК та її результат, які емоційні реакції (страх, невпевненість, культурний шок тощо) можуть виникати при зіткненні з фактами іншої культури або її представниками, як долати проблеми у процесі здійснення МКК. На успішність процесу МКК впливають рівень усвідомлення студентами факту існування етнічних стереотипів і необхідності подолання упереджень стосовно іншого народу, знання природи міжкультурних конфліктів і шляхів їх усунення, знання принципів МКК та взаєморозуміння між представниками різних культур.

Для МКК у професійній сфері, зокрема економічній, необхідно знати закони і особливості ділової комунікації (на-

приклад, культурно зумовлені стилі ведення ділових переговорів, ділове листування, діловий етикет у різних країнах тощо). Процес МКК не може здійснюватися без застосування засобів комунікації (вербальних і невербальних). При цьому важливо, щоб вивчення лінгвістичної системи, значення жестів, міміки, такесики, інтонації, пауз, ритму, мелодики тощо відбувалося на фоні засвоєння іншої культури. Це пов'язано з тим, що в мові віддзеркалюється реальний світ, свідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, цінності, особливості світосприймання («картини світу») тощо. Викладачі знають, що на засвоєння студентами змісту МКК суттєво впливає їх рівень володіння рідною мовою (словниковий запас, усвідомлення логічних зв'язків у висловлюванні, відчуття стилю мовлення тощо). Отже, освоєння рідної культури і мови, яка є її невід'ємною частиною, створює основу, на якій можливе вивчення і засвоєння іншої культури.

2. Емоційно-ціннісний компонент. У засвоєнні професійного змісту важливо постійно спрямовувати студентів на розкриття ціннісної сутності об'єктів реального світу, їх загальнолюдської значущості. Це співзвучно основному завданню освіти – спрямовувати його на осмислення системи найвищих цінностей, вироблених людською культурою («природа», «Людина», «життя», «суспільство», «істина», «добро», «пізнання», «комунікація» тощо).

Набуття емоційно-ціннісного досвіду особливого значення має в умовах МКК, оскільки неврахування відмінностей у ціннісних орієнтаціях представника іншої культури може стати причиною непорозуміння і різного роду збоїв, які призводять до негативних наслідків для МКК. Безумовно, зусилля студентів, спрямовані на набуття досвіду емоційно-ціннісного ставлення, залежать від наявності у них потреб у МКК і мотивів її здійснення. Він набувається на основі аналізу власних емоційних реакцій на інформацію щодо іншої культури і результати МКК. Уміння управляти своїми емоціями і досягати цілей МКК виробляються, звичайно, завдяки особистісним якостям і самовихованню. Зміст МКК, який відбирається викладачем, має впливати на студента, формуючи необхідні для міжкультурної взаємодії особистісні

якості, такі як толерантність, відкритість до сприймання «ін-акшності», людяність, емпатія тощо.

3. Комунікативно-діяльнісний компонент. Досвід ціннісного ставлення людини до об'єктів інтелектуальної або практичної діяльності, засобів діяльності, навколишнього світу, до себе та інших людей виявляється у її практичній діяльності й комунікативній поведінці. Студентам в університеті необхідно набути комунікативно-діяльнісний досвід МКК в основних сферах життя, а саме: побутовій, професійній, комунікативній і самопізнанні. Здійснення МКК передбачає, як правило, практичне володіння іноземною мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності, засвоєння системи засобів вербальної і невербальної комунікації, норм комунікативної поведінки у повсякденному і діловому спілкуванні в ситуаціях МКК тощо. Вони є основою конкретних видів діяльності, що забезпечують фахівцям здатність плідно працювати в умовах МКК, а також в подальшому пізнавати культури інших народів світу.

Для студентів недостатньо набути комунікативно-діяльнісний досвід МКК на репродуктивному рівні. Досвід творчої діяльності, який вони мають отримати у процесі навчання, дозволить їм самостійно застосовувати знання та вміння у нових ситуаціях МКК, сформуванню нові способи МКК на основі вже відомих, виробляти ціннісні орієнтації стосовно нових об'єктів МКК тощо.

Отже, мета педагогічного процесу формування досвіду МКК – набуття студентами досвіду у цьому виді діяльності. На підґрунті філософської категорії «досвід» виокремлено такі інваріантні компоненти змісту МКК: когнітивний (знання стосовно об'єкта вивчення – процесу МКК), емоційно-ціннісний (емоційно-ціннісне ставлення до МКК, особистісні якості, що сприяють досягненню цілей МКК), комунікативно-діяльнісний (уміння та навички здійснення цього виду діяльності). Оскільки зміст формування досвіду МКК відтворює єдність філософського, культурологічного, психологічного, лінгвістичного і економічного аспектів, це дає підстави стверджувати, що його засвоєння відбувається на міжпредметному рівні засобами всіх предметів, які студенти вивчають у ВНЗ.

## МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Під час навчання у ВНЗ студенти мають набути досвід здійснення МКК різними методами на основі практичного використання засвоєних теоретичних знань. Поняття «метод» (від грец. *methodos* – шлях дослідження, теорія, учення) означає «спосіб досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання, сукупність прийомів або операцій практичного і теоретичного освоєння (пізнання) дійсності», зумовлений закономірностями досліджуваного об'єкта [29, с. 795].

Система методів обирається, насамперед, відповідно до цілей та змісту навчання і зумовлюється умовами навчання, рівнем інтелектуального розвитку студентів, їх віковими особливостями, здібностями і мотивацією, а також професійною кваліфікацією викладача і рівнем його методологічної культури. Ця система послідовних і координованих дій викладача та студентів, що спрямована на досягнення певного навчального завдання, вирішення теоретичного або практичного питання, засвоєння певної частини змісту освіти, реалізуються в конкретних організаційних формах навчальної діяльності.

Для формування досвіду МКК доцільно використовувати сукупність методів (інформаційно-рецептивний; репродуктивний; проблемне викладення матеріалу; евристичний; дослідницький), кожний з них має забезпечити, щоб вивчення студентом навчального матеріалу супроводжувалось емоціями, які б перетворили його в особистісну цінність для нього. Зазначені методи реалізуються за допомогою засобів, найважливішими з яких є слово, наочність, практика; відповідно до цього використання кожного з методів відбувається словесними, словесно-наочними, наочно-практичними і словесно-практичними засобами в різних формах їх виявлення (розповідь, робота над текстом, усні та письмові вправи, пошукові завдання, дидактичні ситуації тощо). Засобами реалізації, зокрема, інформаційно-рецептивного методу і проблемного викладення навчального матеріалу можуть бути тексти в усній і письмовій формах, аудіо- і відеофільми, наочні засоби, моделі тощо; репродуктивний метод передбачає повторення студентами продемонстрованих викладачем засобів діяльно-

сті за допомогою вербальних засобів, практичних дій з предметами і знаковими системами; евристичний і дослідницький методи потребують конструювання, проектування, планування і проведення експерименту, вирішення пошукових завдань.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури і власний педагогічний досвід доводять необхідність застосування системи методів формування досвіду МКК відповідно до цілей і змісту навчання майбутніх економістів. Метод навчання як дидактичний спосіб досягнення мети є системою послідовних дій викладача, який організує за допомогою дидактичних засобів орієнтувальну, пізнавальну, практично-перетворювальну і оцінювальну діяльність студентів, спрямовану на засвоєння соціального досвіду здійснення МКК у типових ситуаціях професійної діяльності.

Застосування системи методів забезпечує не тільки засвоєння навчальної інформації, набуття досвіду здійснення творчої діяльності, а, насамперед, формування особистості фахівця, його соціально і професійно важливих якостей. Вибір конкретних методів на кожному занятті залежить від дидактичних завдань, характеру навчального матеріалу, рівня інтелектуального і духовного розвитку студентів, рівня їхньої комунікативної культури.

На основі власного педагогічного досвіду стверджуємо, що найпоширенішими методами у підготовці економістів до професійної діяльності, які формують досвід творчої діяльності у вирішенні проблемних завдань у ситуаціях МКК, є дискусія, диспут, метод «мозкового штурму», презентація, метод аналізу критичних подій, рольові та ділові ігри тощо.

Організаційні форми спільної навчальної діяльності студентів у процесі формування досвіду МКК визначаються, в першу чергу, завданням формування у них здатності до соціальних відносин і взаємодії. Необхідність підготовки студентів до роботи і комунікації в колективі вимагає організувати навчальну діяльність у відповідності до її соціальної сутності, а саме як спільну діяльність, побудовану на співпраці. Взаємодія передбачає співробітництво учасників педагогічного процесу (викладача зі студентами і студентів між собою), спрямоване на досягнення спільного результату, а це

диктує необхідність об'єднання зусиль у визначенні цілей, змісту, методів навчання.

Протягом навчання в університеті студентам-економістам необхідно набути певний досвід виконання типових завдань професійної діяльності з урахуванням економічних і культурних чинників. Для майбутнього фахівця важливо навчитися координувати свою діяльність зі своїми колегами (також у складі міжкультурних «команд») у процесі прийняття оптимальних управлінських рішень, а також сформувати особистісні якості, що сприяють продуктивній співпраці в колективі й забезпечують його ефективну роботу. Реалізація педагогічного принципу практичної спрямованості підготовки фахівців з економіки передбачає організацію педагогічного процесу формування досвіду МКК як спільної діяльності її учасників.

Ґрунтуючись на працях науковців (Т. О. Дмитренко, О. М. Матюшкін та інші) доведено, що результати навчальної діяльності залежать від управління педагогічним процесом за допомогою дидактичних засобів, найефективнішими з яких є заздалегідь спроектовані ситуації спільної продуктивної діяльності (СПД). Спільна навчальна діяльність – «це особливий тип соціально організованих взаємовідносин і взаємодії між вчителем і учнями, що забезпечує перебудову всіх компонентів структури індивідуальної пізнавальної діяльності з об'єктом засвоєння за рахунок створення спільності смислів, цілей, способів досягнення результату і формування саморегуляції індивідуальної діяльності... [45, с. 108-109]». Спільна навчальна діяльність сприяє розвитку мотиваційно-сислової сфери особистості, встановленню демократичних стосунків між її учасниками, подоланню проявів авторитарності викладача в управлінні педагогічним процесом.

Аналіз різних моделей організації навчальної діяльності показав, що найвищу продуктивність люди виявляють у спільному вирішенні творчих завдань, під час якого «майбутній фахівець не тільки засвоює професійні знання та способи їх побудови, але й сам створює нові знання, новий, соціально значущий досвід [45, с. 8]». Ситуація СПД розглядається «як одиниця становлення особистості в процесі навчання», в якій «людина відтворюється як цілісність» у єдності інтелектуаль-

ної і моральної сфер її особистості [45, с. 112]». Отже, показником ефективності навчання в ситуаціях СПД є не стільки рівень засвоєння знань, а, насамперед, розвиток особистісних якостей.

Для реалізації даного підходу до організації педагогічного процесу вирішальне значення має його дидактичне забезпечення, а саме: спроектовані СПД і організаційні форми співпраці учасників педагогічного процесу, які забезпечували б єдність смислового й інтелектуального аспектів особистості, сприяли б усуненню авторитарного стилю управління навчанням, утворюючи демократичну систему стосунків між ними. Ситуації СПД є ситуаціями розвитку особистості, які спрямовані на мобілізацію резервів людського фактора, відповідають вимогам розвитку мотиваційно-смислової сфери студента (основного рівня організації та саморегуляції навчання) і забезпечують необхідні психолого-педагогічні умови для становлення індивідуальності студента у різноманітних формах спільного навчання. У ситуаціях СПД студенти набувають необхідний для подальшої роботи досвід проектування спільної діяльності, засвоюють форми спілкування, поведінки і соціальної взаємодії, комунікативні норми стосунків між людьми. Отже, в процесі формування навчальної діяльності відбувається розвиток особистості як суб'єкта цієї діяльності (розвиток мотиваційної сфери, становлення національної та індивідуальної «картини світу» в результаті розвитку свідомості й самосвідомості людини, виховання на основі загальнолюдських цінностей).

Дидактичною формою організації СПД є проблемна ситуація. У теоретичних і практичних розробках науковців питань щодо проблемного навчання (В. Т. Кудрявцев, А. М. Матюшкін, М. І. Махмутов, В. Оконь та інші) доведено його роль у формуванні компетентного творчого фахівця. Проблема ситуація виникає, коли людина стикається з чимось новим, незрозумілим або невідомим і прагне це пізнати. Під час виконання такого завдання для студентів характерним є певний психологічний стан, пов'язаний з пошуком засобів його вирішення і необхідністю засвоєння нових знань стосовно предмета пізнання. Розв'язання проблемної ситуації складається з таких етапів: усвідомлення факту її виникнення, аналіз та формулювання проблеми, пошук шляхів вирішення

проблеми (висування та обґрунтування гіпотез, їх перевірка), оцінювання результатів (перевірка правильності вирішення проблеми і у разі необхідності – корекція результатів).

Досвід використання технології проблемного навчання показує, що вона дозволяє навчити студентів логічно мислити, творчо застосовувати наукові знання, а це сприяє підвищенню таких якостей, як гнучкість, оперативність, системність, міцність тощо. Почуття задоволення, що виникає в разі розв'язання проблемного завдання, посилює впевненість студентів у своїх силах, формує зацікавленість і позитивну мотивацію до розширення і поглиблення наукових знань. В організації такої СПД важливо, щоб проблемна ситуація була значущою для них, відповідала їхнім інтересам і ґрунтувалась на попередньому досвіді, тоді подолання труднощів викличе розумову активність і забезпечить засвоєння необхідних знань. Усвідомлення студентами алгоритму вирішення проблеми сприяє формуванню навичок пошукової діяльності в процесі вирішення проблемних пізнавальних завдань, розвитку активності та самостійності.

Проблемна ситуація є дидактичною формою організації діалогічної комунікації суб'єктів педагогічного процесу. Необхідність ведення діалогу в процесі її вирішення зумовлюється наявністю певних протиріч, які потрібно усунути (дефіцит інформації, уточнення обставин комунікативної ситуації, пошук способів виконання діяльності). Діалогові форми навчання уможливають співробітництво між учасниками педагогічного процесу, виключають тиск і авторитаризм з боку викладача. Діалог як особлива ситуація спілкування потребує визнання і прийняття нею певних правил комунікативної поведінки, дотримання етичних норм у міжособистісних взаєминах. У розв'язанні проблемної ситуації у студентів виникає потреба висловлювати й аргументувати свою позицію, виявляти толерантність по відношенню до іншої думки і позиції; імітація різних соціальних ролей у проблемних ситуаціях дозволяє їм «побувати» в різних життєвих ситуаціях і відчувати багатогранність людського спілкування.

Проблемні ситуації СПД у педагогічному процесі формування досвіду МКК є ефективним дидактичним засобом управління навчальною діяльністю студентів, що сприяють ефективному засвоєнню нових знань щодо об'єкта пізнання,



набуттю вмінь виконання типових завдань майбутньої професійної діяльності та розвитку суб'єктних якостей студентів. У процесі розв'язання ситуацій СПД посилюються міжпредметні зв'язки, відбувається інтеграція знань з різних наукових напрямів, результатом чого є формування системного економічного мислення майбутніх фахівців.

Отже, застосування системи методів забезпечує не тільки засвоєння навчальної інформації, набуття досвіду здійснення творчої діяльності, а, насамперед, формування особистості фахівця, його соціально і професійно важливих якостей.

Професійна спрямованість має втілюватися у відповідних організаційних формах навчального процесу, що моделюють типові для даної професії види й способи діяльності. Реалізація у педагогічній практиці педагогічних принципів формування досвіду МКК передбачає організацію СПД, що здійснюється у різноманітних формах взаємодії викладача зі студентами і студентів між собою. У ситуаціях СПД студенти набувають необхідний для подальшої роботи досвід МКК, засвоюють форми спілкування, поведінки і соціальної взаємодії, комунікативні норми стосунків між людьми.

### Висновки до підрозділу 5.3.

1. На основі інваріантної моделі спроектовано компоненти педагогічної системи формування досвіду МКК студентів ВНЗ економічного профілю (студенти та викладачі, педагогічні цілі, принципи, зміст, методи, засоби та організаційні форми навчання).

2. Доведено, що метою і результатом педагогічного процесу формування досвіду МКК має стати формування суб'єктності майбутнього фахівця, яка є основою для його подальшого саморозвитку. Проявами суб'єктності студента є певний рівень мотивації до формування досвіду МКК, цілеспрямованість у досягненні результатів, інтелектуальна (пізнавальна) активність, креативність і здатність до рефлексії. Доведено, що педагог як суб'єкт педагогічного процесу формування МКК має характеризуватися високим рівнем методологічної культури, що дозволить йому здійснити організацію навчальної діяльності на наукових засадах, гнучко управляти нею, реалізувати спілкування на діалогічних засадах.

Грунтуючись на дослідженнях науковців щодо понять «мета» і «процес цілепокладання», доведено, що педагогічні цілі формування МКК мають відображати компоненти філософської категорії «досвід» і відповідати таким критеріям, як ієрархічність, діагностичність і технологічність. Діагностичне визначення цілей потребувало виокремлення необхідних якостей майбутнього фахівця з економіки і детального опису ознак їх прояву з урахуванням специфіки професійної діяльності. Керуючись теорією вчених щодо моделі фахівця і галузевими стандартами професійної підготовки студентів економічного профілю, проаналізовано і виокремлено основні якості студентів, необхідні їм для успішного здійснення МКК: професійні, комунікативні, моральні. Вони характеризують аспекти діяльності людини у предметній, комунікативній і емоційно-ціннісній сферах.

Професійні якості фахівця виявляються в його діяльності, рівень здійснення якої залежить від суб'єктних властивостей (мотивації, цілеспрямованості, пізнавальної активності, здатності до рефлексії). Якість знань (повнота, гнучкість) визначає професійну майстерність і виявляється у вмінні приймати економічно обґрунтовані рішення і працювати в «команді». Основною моральною якістю майбутнього фахівця з економіки є міжкультурна толерантність до проявів «Інакшості».

3. Для реалізації розробленої теоретичної концепції було визначено педагогічні принципи (професійної спрямованості, гуманітаризації та гуманізації), результатом упровадження яких у педагогічну практику є становлення творчих суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачем і студентами.

4. Аналіз теорій щодо концепції змісту освіти дозволив обґрунтувати змістовне наповнення його інваріантних компонентів: когнітивний (знання стосовно об'єкта вивчення – процесу МКК і його специфіки в професійній діяльності економістів), емоційно-ціннісний (ціннісні орієнтації, ставлення до МКК, необхідні професійно-особистісні якості), комунікативно-діяльнісний (рівні МКК). Оскільки зміст МКК відтворює єдність філософського, культурологічного, психологічного, лінгвістичного й економічного аспектів, це дає підстави стверджувати, що його засвоєння відбувається на міжпредметному рівні засобами всіх предметів, які студенти вивчають у ВНЗ.

5. Найпродуктивнішими методами формування досвіду МКК зарекомендували себе інтерактивні методи (ділові ігри, презентації, дискусії, диспути, аналіз критичних ситуацій) і методи до-

слідницької діяльності. Застосування системи методів забезпечує не тільки засвоєння навчальної інформації, набуття досвіду здійснення творчої діяльності, а, насамперед, формування особистості фахівця, його соціально і професійно важливих якостей.

6. Доведено, що професійна спрямованість має втілюватися у відповідних організаційних формах навчального процесу, що моделюють види й способи діяльності, типові для даної професії. Реалізація педагогічних принципів формування досвіду МКК передбачає організацію ситуацій спільної продуктивної діяльності, що здійснюється у різноманітних формах взаємодії викладача зі студентами і студентів між собою. У ситуаціях СПД студенти набувають необхідного для професійної діяльності досвіду МКК, засвоюють форми спілкування, поведінки і соціальної взаємодії, комунікативні норми стосунків між людьми. Це сприяє розвитку особистості студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, його мотиваційної сфери, становленню національної та індивідуальної «картини світу», вихованню на основі загальнолюдських цінностей.

#### **5.4. Педагогічна технологія формування досвіду міжкультурної комунікації студентів ВНЗ економічного профілю**

Зважаючи на те, що під час формування досвіду МКК здійснюється, насамперед, розвиток навичок комунікативної діяльності, етапи інваріантної технології визначено з урахуванням цієї специфіки: мотиваційно-цільовий, комунікативно-пізнавальний, комунікативно-діяльнісний та ціннісно-рефлексивний. Представимо в табл. 5. 3. основні педагогічні цілі технології формування досвіду МКК на кожному з етапів.

На мотиваційно-цільовому етапі здійснюється орієнтація учасників педагогічного процесу (як студентів, так і викладача) в умовах навчальної діяльності, формулювання проблем і шляхів її розв'язання. На цьому етапі для викладача існує високий ступінь невизначеності стосовно рівня наявних знань та умінь студентів, мотивації до вивчення об'єкта МКК. «Зріз» вихідних знань дозволяє йому встановити рівень мотивації студентів, їхню психологічну та інтелектуальну готовність до навчальної діяльності, рівень знань і

вмінь, розумові здібності й особистісні якості, а потім визначити педагогічні цілі формування досвіду МКК і критерії та засоби діагностики результатів. У таких умовах викладач змушений витратити певний час для того, щоб студенти усвідомили необхідність та можливість вивчення навчального матеріалу, зрозуміли технологію засвоєння знань, визначились щодо способів роботи над навчальним матеріалом. На цьому етапі викладач може застосувати такі наукові методи діагностики, як анкетування, спостереження за діяльністю студентів під час виконання навчальних завдань з подальшим аналізом їх результатів, вимірювальні тести для визначення рівня засвоєння знань та інші.

*Таблиця 5.3*

**Педагогічні цілі технології формування міжкультурної комунікації**

Етапи	Педагогічні цілі
1. Мотиваційно-цільовий	Формування позитивної пізнавальної мотивації до вивчення навчального матеріалу; виявлення наявного досвіду МКК; активізація наявних знань стосовно об'єкта вивчення; виявлення разом зі студентами «прогалин» у їхніх знаннях щодо об'єкта пізнання
2. Комунікативно-пізнавальний	Усебічне вивчення об'єкта пізнання у сфері МКК; визначення сутнісних характеристик об'єкта, розробка його моделі; засвоєння і активізації вербальних і невербальних засобів здійснення МКК
3. Комунікативно-діяльнісний	Уточнення характеристик об'єкта вивчення під час практичного використання засвоєних знань у ситуаціях МКК на евристичному та творчому рівнях
4. Ціннісно-рефлексивний	Співставлення отриманих результатів з цілями навчальної діяльності та їх коригування; усвідомлення студентами цінності набутого досвіду МКК; накреслення шляхів подальшого його розширення

Мотиваційно-цільовий етап є необхідним для формування позитивної мотивації у студентів. Поняттям «мотивація» у психолого-педагогічній літературі визначається про-

цес, у результаті якого будь-яка діяльність набуває для індивіда певного особистісного смислу, забезпечує його інтерес до неї і перетворює зовнішньо визначені цілі діяльності на його внутрішні потреби [36, с. 97]. Завдання педагога в реалізації педагогічного процесу вбачаємо в урахуванні мотивації як рушійної сили навчальної діяльності студентів. Відомими методами розвитку мотивації є робота з цікавими для них навчальними матеріалами, що стимулюють пізнавальну активність студентів, викликають емоції, дозволять набувати ціннісні орієнтації стосовно нього; а також методика створення проблемних ситуацій, розв'язання яких надає студентам відчуття практичного значення матеріалу, що вивчається. Формуванню мотивації сприяють усвідомлення студентами важливості знань для майбутньої професійної діяльності, розуміння їх необхідності для виконання роботи на високому рівні.

Мотиваційно-цільовий етап дозволяє швидко включити студентів у навчально-пізнавальну діяльність. Цілями викладача є такі: викликати інтерес до навчального матеріалу (теми або тексту) і сформуванню позитивну мотивацію до його вивчення; ввести в тематику / проблематику заняття; пов'язати матеріал, що вивчається, з наявними знаннями, вміннями, життєвим досвідом студентів, подолати таким чином мовно-мисленнєві бар'єри у засвоєнні нової навчальної інформації; виявити рівень іншомовної комунікативної діяльності; створити сприятливу атмосферу для спілкування і взаємодії учасників педагогічного процесу.

Під час реалізації педагогічної технології формування досвіду МКК необхідно постійно оцінювати рівень мотивації студентів на всіх її етапах, забезпечуючи таким чином зворотний зв'язок з ними, який дозволяє викладачеві оперативно управляти їхньою навчальною діяльністю. Порівняння вихідного, поточного і кінцевого рівня надає інформацію щодо ставлення студентів до організації педагогічного процесу, а також компонентам педагогічної системи (змісту, методам, засобам, формам навчальної діяльності).

На мотиваційно-цільовому етапі педагогічної технології викладач має визначити ставлення студентів щодо необхідності і важливості для них набуття досвіду МКК, а також мо-

жливості засвоєння ними запланованого навчального матеріалу. Усвідомлення студентами цілей його вивчення значно підвищує їхню мотивацію. На цьому етапі здійснюється формування орієнтувального механізму, необхідного для успішного здійснення МКК. Повідомлення студентам-економістам системи орієнтирів щодо найсуттєвіших аспектів процесу МКК (філософського, культурологічного, психологічного, економічного, лінгвістичного) створить основу для успішної професійної діяльності в умовах МКК.

Результатом даного етапу і необхідною умовою досягнення ефективності педагогічного процесу є спільне зі студентами визначення цілей формування досвіду МКК. Участь студентів у цілепокладанні сприяє тому, що цілі навчання, які задаються суспільством або викладачем ззовні, перетворюються у їхні власні, особисті цілі. У такому разі вони почувають себе повноправними суб'єктами навчальної діяльності, які самостійно і творчо можуть досягати поставлених цілей. Демократичність стосунків між суб'єктами педагогічного процесу формує мотиваційну сферу, сприяє їхній активності й ініціативності, а також самоорганізації й відповідальності. Для мотиваційно-цільового етапу педагогічного процесу формування досвіду МКК характерним є переважно пряме управління навчальною діяльністю студентів з боку викладача, який орієнтує їх у новому навчальному матеріалі.

Метою комунікативно-пізнавального етапу є розроблення моделі об'єкта пізнання; визначення сутнісних характеристик об'єкта та його моделі. Основними завданнями викладача на цьому етапі є виявлення протиріч між потребами студентів щодо рівня сформованості досвіду МКК і наявним рівнем знань та вмінь, а також спільне з ними формулювання проблеми і розроблення моделі об'єкта вивчення. У процесі формулювання проблеми студенти мають усвідомити протиріччя, які виникають під впливом дії різних факторів (об'єктивного – виявлення в процесі навчальної діяльності нових сторін в об'єкті пізнання; суб'єктивного – необхідність визначення інших засобів і способів вивчення об'єкта, невідомих їм з попереднього досвіду; особистісного – усвідомлення необхідності розширення індивідуального досвіду за рахунок пізнання конкретного об'єкта, виявлення вольових

якостей (пізнавальної і комунікативної активності, цілеспрямованості, ініціативності, рішучості, самостійності тощо); людського – включення у взаємодію і спілкування з іншими людьми, визначення характеру стосунків, що ведуть до продуктивної діяльності).

На комунікативно-пізнавальному етапі студентам необхідно засвоїти нову інформацію стосовно об'єкта, що вивчається, а також засоби МКК (вербальні, невербальні, екстралінгвістичні) для подальшого їх використання в процесі вирішення практичних завдань особистого та професійного характеру. Отже, результатом даного етапу є розвиток когнітивної сфери студентів за рахунок уведення нової навчальної інформації, вдосконалення комунікативних умінь стосовно нової тематики, формування суб'єктних якостей особистості, вироблення стратегії творчого застосування здобутих знань у нових умовах МКК. З досвіду педагогічної діяльності відомо, що під час здійснення спільної діяльності у студентів зростає ініціатива та самостійність, відбувається перехід від позиції об'єкта управління з боку викладача до участі в управлінні процесом навчання. Здатність до співуправління набувається ними завдяки поступовій передачі їм частини управлінських функцій викладача через залучення до самостійної постановки і виконання завдань, обґрунтування своїх рішень, планування своїх дій тощо.

Метою комунікативно-діяльнісного етапу є уточнення характеристик об'єкта вивчення, детальне засвоєння нової тематичної інформації, активізація введеного лінгвістичного матеріалу (лексичних одиниць і граматичних структур, потрібних для МКК стосовно об'єкта вивчення). На комунікативно-діяльнісному етапі студенти виконують з розробленою моделлю різноманітні завдання, щоб усебічно вивчити об'єкт і засвоїти способи діяльності з ним. На цьому етапі відбувається практичне використання засвоєних знань у проблемних ситуаціях МКК. Основними дидактичними засобами формування досвіду МКК на даному етапі є система творчих завдань, спрямована на розвиток продуктивної мисленнєвої діяльності і формування відповідних комунікативних умінь. Студентам пропонуються практичні завдання зі створення «готового продукту» мовленнєвої діяльності (усної та письмо-

вої), а саме: проведення ділових ігор, дискусій, інтерв'ю, презентацій, переговорів, інсценування тексту, написання переказів, творів, особистих та ділових листів, рекламних текстів, резюме, рефератів або анотацій до текстів різних стилів тощо. Для комунікативно-діяльнісного етапу характерним є самоуправління студентів, які здатні самостійно і творчо вирішувати завдання в складних і змінених умовах МКК. Результатом даного етапу є високий рівень сформованої МКК, який дозволяє людині автономно взаємодіяти з представниками іншої культури.

На комунікативно-пізнавальному і комунікативно-перетворювальному етапах розвиток позитивної мотивації забезпечує організація навчальної діяльності як активного процесу перетворення самими студентами об'єкта пізнання, що є можливим завдяки тому, що вони набувають здатність орієнтуватися в змісті навчального матеріалу, засвоюють методи і узагальнені способи діяльності з ним. Це створює основу для самостійного пізнання, перетворювання і оцінювання нових об'єктів МКК також і після закінчення ВНЗ, формує у них потребу в постійному поглибленні і розширенні знань у сфері МКК.

На ціннісно-рефлексивному етапі відбувається порівняння отриманих результатів з цілями, сформульованими на початку навчальної діяльності. Рефлексія (лат. reflexio – звернення назад, відображення) розглядається як мисленнєвий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе (своїх дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, ставлення до інших і відносин з ними, власних завдань) [46, с. 469-470]. У процесі засвоєння навчальної інформації і набуття досвіду здійснення МКК у студентів формується емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу, своєї професії, інших людей і самого себе. Отже, продуктом навчальної діяльності є досвід МКК, який включає набуті ціннісні орієнтації в світі, усвідомлення різноманітності культур та їх взаємовпливу, здатність до порівняння способу життя, поведінки, систем цінностей представників різних народів тощо. У процесі навчання студенти усвідомлюють існування культурно зумовлених відмінностей, що виявляються у побуті, виробництві, традиціях, системі соціальних норм та ціннісних орієнтацій, поведінці її носіїв.



Вони мають також усвідомити цінність засвоєних знань щодо закономірностей і особливостей процесу МКК та набути досвід самостійно поповнювати їх у разі необхідності.

Інформацію щодо досягнутих результатів навчальної діяльності педагога отримують завдяки постійному спостереженню за нею і її вимірюванню. Поточний, проміжний і підсумковий контроль надає викладачу інформацію щодо стану навченості й вихованості студентів і спрямовує його зусилля на вдосконалення педагогічної системи формування досвіду МКК з метою оптимізації відповідного педагогічного процесу.

На ціннісно-рефлексивному етапі викладачу необхідно не тільки самому оцінювати успішність студентів, але й надавати їм можливість здійснювати самоконтроль і самооцінку результатів своєї навчальної діяльності з метою подальшого їх коригування. Усвідомлення ними цінності набутих знань і вмінь забезпечує умови для підвищення самосвідомості студентів, формування у них потреби у саморозвитку (інтелектуальному, емоційному, комунікативному, моральному). Отже, контроль-оцінювальна діяльність є важливою як для викладача, так і для студента, оскільки формує у них звичку до самоконтролю, самооцінювання і самокорекції своєї діяльності.

З метою управління навчальною діяльністю студентів-економістів для кожного з етапів технології згідно із визначеними цілями розроблено дидактичні засоби формування досвіду МКК (табл. 5.4). З переліку наведених завдань кожен викладач має можливість вибрати дидактичні засоби, які найбільше підходять для цілей навчальної діяльності студентів, їхньому рівню сформованості досвіду МКК.

Безперервне вдосконалення дидактичних засобів управління навчальною діяльністю студентів на кожному з етапів технології має відбуватися в процесі реалізації спроектованої педагогічної технології. Завдяки застосуванню системи дидактичних засобів підвищується технологічність використання матеріальних і людських ресурсів (часу, зусиль тощо), досягається керованість педагогічним процесом.

Таблиця 5.4

Етапи роботи	Система дидактичних засобів формування міжкультурної комунікації	Дидактичні засоби	Форма управління
1. Мотиваційно-цільовий етап	Педагогічні цілі Формування інтересу до об'єкта МКК, введення в тематику / проблему ситуації МКК, активізація індивідуального досвіду студентів (на явних знань, умінь, ціннісних орієнтацій, емоцій), спрямовування навчальності студентів на усвідомлення необхідності,	Завдання на формування орієнтувального механізму у ситуації МКК: – асоціограма, пошук ключових слів стосовно об'єкта МКК – «мозкова атака», створення «дерева» рішень щодо ситуації МКК – використання ілюстрацій, картинок, рисунків, схем, діаграм тощо – складання колажу – складання та оцінювання каталогу питань до ситуації МКК – застосування гумору до розгляду ситуації МКК – комбінування тез та прикладів до ситуації МКК – формулювання гіпотез стосовно проблемної ситуації МКК на основі фотографій, малюнків, ілюстрацій, карикатур, схем тощо – формулювання гіпотез щодо сутності ситуації МКК – складання / доповнення списку аргументів «за» і «проти» (pro / contra) – дискусія стосовно наведеного прикладу ситуації МКК (з життєвого або професійного досвіду) – обговорення досвіду МКК інших людей – порівняння інформації щодо ситуації МКК з реаліями рідної культури	Пряме управління з боку викладача

Етапи роботи	Педагогічні цілі	Дидактичні засоби	Форма управління
	важливості і можливості засвоєння навчального матеріалу та методів роботи з ним	<ul style="list-style-type: none"> <li>– обговорення питання актуальності та важливості вивчення навчального матеріалу</li> <li>– обговорення шляхів опрацювання навчального матеріалу</li> <li>– формулювання цілей засвоєння знань і очікувань стосовно результатів навчальної діяльності</li> </ul>	
2. Комунікативно-пізнавальний етап 2.1. Орієнтування в ситуації МКК	2.1. Управління процесом засвоєння студентами загальної інформації стосовно об'єкта МКК, способів навчальної діяльності з нею	<p>2.1. Завдання на засвоєння загальної інформації щодо об'єкта МКК:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– перевірка гіпотези щодо відомої та нової інформації</li> <li>– визначення ключових понять</li> <li>– систематизація ключових понять за тематикою</li> <li>– опис фотографії, малюнку, ілюстрації, карикатури, графіку, схеми тощо</li> <li>– формулювання основної проблеми в ситуації МКК</li> <li>– складання плану вирішення проблемної ситуації МКК</li> <li>– графічне представлення основної інформації стосовно об'єкта МКК</li> <li>– обґрунтування інтересу (або його відсутності) до навчальної інформації</li> <li>– обґрунтування важливості її засвоєння для вирішення певного завдання або розв'язання певної проблеми</li> <li>– доповнення до асоціограми, складеної на орієнтовному етапі</li> <li>– розділення навчальної інформації на абзаци та їх найменування;</li> </ul>	Співуправління викладача і студентів

Етапи роботи	Педагогічні цілі	Дидактичні засоби	Форма управління
<p>2.2. Пізнання ситуації МКК через розуміння смислу інформації щодо фрагмента іншої культури</p>	<p>2.2. Управління процесом засвоєння студентами навчальної інформації стосовно об'єкта МКК у деталях, набуття навичок МКК на основі читання або аудіювання тексту</p>	<p>– наведення прикладів, що ілюструють ключові моменти інформації</p> <p>– накреслення стратегії щодо детальної роботи над навчальним матеріалом</p> <p>2.2. Завдання на засвоєння детальної інформації щодо об'єкта МКК:</p> <p>– постановка питань (хто? що? де? коли? як? чому?) і відповіді на них</p> <p>– відокремлення основної інформації від другорядної</p> <p>– упорядкування ключових понять навчальної інформації за абзацами</p> <p>– збирання додаткової інформації стосовно об'єкта МКК</p> <p>– наведення прикладів з навчальної інформації, що ілюструють ключові поняття</p> <p>– створення або доповнення на основі тексту органіограми, діаграми, графіка, таблиці тощо</p> <p>– визначення понять (термінів, явищ тощо) на основі засвоєного навчального матеріалу</p> <p>– формулювання аргументів «за» і «проти» щодо основних положень навчальної інформації</p> <p>– пошук відмінності між думками і фактами</p> <p>– узагальнення навчальної інформації (або її окремих відрізків) у формі резюме, анотації</p>	

Етапи роботи	Педагогічні цілі	Дидактичні засоби	Форма управління
2.3. Формування розумових дій і лінгвістичних понять, активізація мовного матеріалу	2.3. Управління процесом засвоєння лінгвістичних засобів МКК (фонетичних, лексичних, граматичних, орфографічних, стилістичних), набуттям студентами мовленнєвих навичок МКК, засвоєння способів роботи з навчальним матеріалом	<p>2.3. Типи завдань для роботи над мовними засобами МКК:</p> <p>2.3.1. Вправи і завдання на активізацію лексичних одиниць:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– позначити в тексті невідомі слова, поняття, терміни</li> <li>– визначити відмінності між схожими поняттями</li> <li>– співвіднести терміни з їх визначеннями</li> <li>– вивести визначення понять або незнайомих слів з тексту</li> <li>– розподілити слова або терміни за групами (загальнонаукові та спеціальні значення)</li> <li>– заповнити новими словами прогалини в тексті</li> <li>– скласти речення з новими словами</li> <li>– знайти однокорінні слова, пояснити їх походження, функції, підібрати еквіваленти перекладу рідною мовою</li> <li>– згрупувати синоніми, антоніми</li> <li>– знайти еквівалентний переклад фразеологізмам, сталим виразами тощо</li> <li>– пояснити незрозумілі висловлювання в тексті</li> <li>– перефразувати окремі речення тексту</li> </ul> <p>2.3.2. Вправи і завдання на відпрацювання граматичних структур:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– позначити граматичні структури в тексті</li> <li>– пояснити функції граматичних структур</li> <li>– виконати трансформаційні вправи з граматичними структурами</li> <li>– обрати варіант з наведених структур</li> <li>– заповнити прогалини в тексті відповідними граматичними формами</li> </ul>	

Етапи роботи	Педагогічні цілі	Дидактичні засоби	Форма управління
3. Комунікативно-діяльнісний етап	Управління процесом практичного використання засвоєних знань у ситуаціях МКК зі створення «готового продукту» мовленевої діяльності в усній або письмовій формах	<p>3.1. Завдання на розвиток навичок усного мовлення (говоріння):</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– реконструкція змісту тексту на основі моделі (плану, діаграми тощо)</li> <li>– інсценування тексту в ролях з доповненням його власними ідеями, уявленнями, асоціаціями тощо</li> <li>– підготовка та проведення рольових ігор за новим сценарієм</li> <li>– підготовка та проведення інтерв'ю (співбесіди, презентації, дискусії, переговорів тощо)</li> </ul> <p>3.2. Завдання на розвиток навичок МКК у письмовій формі:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– викладення змісту тексту на основі складеного плану</li> <li>– створення тексту за ключовими словами</li> <li>– закінчення розпочатого тексту</li> <li>– написання особистого листа за визначеною темою</li> <li>– написання ділових листів (лист-пропозиція, лист-прохання, лист-рекламація тощо)</li> <li>– складання резюме тексту</li> <li>– переказ прочитаного або прослуханого тексту у письмовій формі з викладенням власної позиції</li> <li>– твір на задану або самостійно обрану тему</li> <li>– складання конспекту (реферату, анотації) з прочитаної літератури</li> <li>– складання тексту реклами (інструкції, рекомендації, інтерв'ю тощо)</li> </ul>	Співуправління викладача і студентів, самоуправління студентів

Етапи роботи	Педагогічні цілі	Дидактичні засоби	Форма управління
4. Ціннісно-рефлексивний етап	4. Рефлексивне оцінювання результатів навчальної діяльності, цінності набутого досвіду МКК у професійній діяльності	4. Тестові та контрольні завдання для діагностування і самооцінювання якості засвоєних знань, набутого рівня міжкультурної комунікації, соціально значущих особистісних якостей студентів, обговорення питання щодо цінності засвоєного навчального матеріалу і набутого досвіду здійснення МКК	Співуправління викладача і студентів, самоуправління студентів

Таким чином, на кожному етапі педагогічної технології відбувається поступове засвоєння студентами навчального матеріалу, формуються наукові поняття і дії, необхідні для становлення економічного мислення майбутніх фахівців. Дотримання етапів технології забезпечує перехід від прямого управління навчальною діяльністю студентів з боку викладача через співуправління на рівень самоуправління завдяки зростанню їхньої суб'єктності, що уможливорює здатність самостійно і творчо вирішувати завдання у складних і змінених умовах МКК.

#### Висновки до підрозділу 5.4.

1. Педагогічну технологію формування досвіду МКК студентів ВНЗ економічного профілю спроектовано на основі інваріантної технології здійснення людської діяльності, яка поділяється на такі етапи: орієнтувальний, пізнавальний, перетворювальний і рефлексивно-коригувальний. Комунікативна спрямованість навчальної діяльності з формування досвіду МКК, а також засоби її здійснення зумовили виокремлення мотиваційно-цільового, комунікативно-пізнавального, комунікативно-діяльнісного і ціннісно-рефлексивного етапів технології формування досвіду МКК.

На мотиваційно-цільовому етапі здійснюється орієнтування учасників педагогічного процесу в навчальній діяльності. На ньому відбувається активізація наявних знань і досвіду студентів-економістів та формування позитивної пізнавальної мотивації, завдяки чому навчальна діяльність набуває для індивіда певного особистісного смислу, забезпечує його інтерес до неї і перетворює зовнішньо визначені цілі діяльності у внутрішні особистісні потреби. Студенти мають усвідомити важливість засвоєння знань для майбутньої професійної діяльності, зрозуміти необхідність набуття вмінь виконання роботи на високому рівні. На мотиваційно-цільовому етапі педагогічного процесу формування МКК переважає пряме управління навчальною діяльністю студентів з боку викладача, який орієнтує їх у новому навчальному матеріалі.

На комунікативно-пізнавальному етапі студентам необхідно засвоїти нову інформацію стосовно об'єкта вивчення, створити його модель, засвоїти засоби МКК для подальшого їх використання в процесі вирішення практичних завдань професійного характеру. Результатом цього етапу є розвиток когнітивної сфери



студентів за рахунок уведення нової навчальної інформації, вдосконалення комунікативних умінь стосовно нової тематики, формування суб'єктних якостей особистості, вироблення стратегії творчого застосування здобутих знань у нових умовах МКК. Під час здійснення спільної діяльності у студентів зростає ініціатива та самостійність, відбувається перехід від позиції об'єкта управління з боку викладача до участі в управлінні процесом навчання.

На комунікативно-діяльнісному етапі студенти виконують з розробленою моделлю різноманітні завдання з метою всебічного вивчення об'єкта і засвоєння способів діяльності з ним. Для цього етапу характерним є самоуправління студентів, які здатні самостійно і творчо вирішувати завдання у складних і змінених умовах МКК.

На ціннісно-рефлексивному етапі відбувається співставлення отриманих результатів з цілями, сформульованими на початку навчальної діяльності. У процесі засвоєння навчальної інформації і набуття досвіду здійснення МКК у студентів формується емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу, своєї професії, інших людей і самого себе.

Розроблена педагогічна модель формування МКК майбутніх економістів і відповідна технологія застосовуються на рівні навчального матеріалу, зміст якого мають засвоїти студенти. З метою реалізації педагогічного процесу формування МКК розроблено систему дидактичних засобів управління навчальною діяльністю студентів на кожному з етапів технології. Завдяки їй застосуванню досягається керованість педагогічним процесом.

## Висновки до розділу 5

1. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з філософії, культурології, педагогіки, психології, лінгвістики й економіки щодо процесу міжкультурної комунікації дозволив науково обґрунтувати теоретико-методологічні та технологічні засади дослідження проблеми формування досвіду МКК студентів ВНЗ економічного профілю на підставі системного, парадигмального, факторного, культурологічного, діяльнісного, технологічного і кібернетичного підходів, що дало можливість розкрити сутність цього феномена як цілісного педагогічного процесу, під час якого відбувається навчання, виховання, розвиток і соціалізація майбутнього фахівця.

Результати аналізу наукової літератури дозволили визначити «внесок» кожного з аспектів у визначення сутності МКК економічного профілю: філософський – дослідити цілі МКК; культурологічний аспект – зміст і методи формування досвіду МКК, а також характер оптимальних стосунків людей під час здійснення МКК; психологічний аспект – психологічний стан, проблеми людей у процесі МКК, зумовлені їхніми культурними відмінностями й індивідуальними особливостями; лінгвістичний аспект – вербальні й невербальні засоби МКК, алгоритм оброблення отриманої інформації у текстах; економічний – специфіку ділового спілкування в ситуаціях МКК.

2. Розробка проблеми формування досвіду МКК ґрунтується на сукупності підходів, доцільність застосування яких пояснюється такими положеннями :

- системний підхід забезпечує дотримання логіки здійснення наукового дослідження, уможливорює визначення сутності навчальної діяльності з формування досвіду МКК, розробку моделі формування досвіду МКК, педагогічної системи формування досвіду МКК, системи дидактичних засобів та інше;

- факторний підхід як універсальний інструмент аналізу умов, що впливають на здійснення людиною будь-якого виду діяльності, використовується для визначення актуальності проблеми, виявлення особливостей МКК у сфері професійної діяльності майбутніх економістів і специфіки формування досвіду МКК, обґрунтування змісту і педагогічних принципів, розробки технології формування досвіду МКК студентів економічного профілю;

- культурологічний підхід орієнтує на формування студента як суб'єкта свідомої і доцільної діяльності, носія інформації і знань, культурних цінностей і мови; сприяє визначенню змісту МКК у професійній підготовці економістів, характеру спілкування учасників педагогічного процесу, організаційних форм їхньої взаємодії, критеріїв оцінювання рівнів сформованості досвіду МКК;

- діяльнісний підхід до визначення сутності педагогічного процесу дозволяє організовувати і здійснювати навчальну діяльність з формування досвіду МКК у відповідності до її соціальної сутності – як спільної продуктивної діяльності, побудованої на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків її сучасників;

- технологічний підхід створює підґрунтя для реалізації розробленої педагогічної системи формування досвіду МКК майбу-

тніх економістів; визначення етапів педагогічної технології згідно із закономірностями здійснення діяльності дозволяє врахувати психологічні особливості засвоєння студентами навчального матеріалу, що сприяє розкриттю їхніх сутнісних сил у процесі формування досвіду МКК;

- кібернетичний підхід уможливорює управління навчальною діяльністю майбутніх фахівців на кожному етапі педагогічної технології формування досвіду МКК; дозволяє визначити відповідну систему дидактичних засобів, що у поєднанні з діалогічним спілкуванням створює умови для переведення студентів з рівня прямого управління з боку викладача через співуправління на рівень самоуправління своїм особистісно-професійним розвитком.

2. Розроблено модель цілісного педагогічного процесу формування досвіду МКК студентів економічного профілю, реалізація якої дозволяє їм набути досвіду здійснення МКК у сфері професійної діяльності.

Запропонована модель формування досвіду МКК забезпечую реалізацію основних векторів багатовимірного педагогічного процесу: організацію, управління і спілкування. Передбачено, що організація формування досвіду МКК здійснюється через проектування педагогічної системи та її компонентів; управління навчальною діяльністю студентів – через упровадження педагогічної технології і системи розроблених дидактичних засобів; діалогічне спілкування учасників педагогічного процесу – проектування ситуацій СПД у сфері професійної діяльності.

3. На основі аспектного аналізу МКК, вивчення галузевих стандартів підготовки фахівців економічного профілю визначено й обґрунтовано систему критеріїв та показників сформованості МКК. Показано, що для успішної професійної діяльності необхідні суб'єктні, професійні, комунікативні і моральні якості, які характеризують діяльність людини у предметній, комунікативній і емоційно-ціннісній сферах. Рівень сформованості МКК у професійній діяльності залежить від суб'єктних властивостей фахівця (мотивація, здатність до рефлексії); якість знань (повнота, гнучкість) визначає професійну майстерність і виявляється на основі комунікативної активності в умінні приймати економічно обґрунтовані рішення, здатності працювати в міжкультурній «команді»; основною особистісно-професійною якістю майбутнього фахівця з економіки є міжкультурна толерантність.

4. Розроблена концепція ґрунтується на розумінні того, що формування досвіду МКК є невід'ємним складником професійної

підготовки майбутніх економістів, у процесі якої відбувається їхній всебічний розвиток. Цілеспрямоване формування досвіду МКК на підґрунті визначених теоретико-методологічних і технологічних засад забезпечує підвищення якості їхньої фахової підготовки, здатність до соціальної взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків, професійно-особистісне становлення, спроможність до неперервної самоосвіти з питань МКК.

4. Для організації педагогічного процесу формування досвіду МКК на наукових засадах спроектовано педагогічну систему формування досвіду МКК економічного профілю, визначено та детально схарактеризовано її компоненти (суб'єкти, педагогічні цілі, принципи, зміст, методи, засоби та організаційні форми навчання), які наповнюються змістом їхньої професійної діяльності.

Мета всебічно розвиненого фахівця в процесі формування досвіду МКК визначає принципи спільної продуктивної діяльності у відборі змісту, методів, засобів і організаційних форм (професійна спрямованість, гуманізація, демократизація), що спрямовані на розв'язання протиріч і підвищення ефективності навчальної діяльності. Встановлено, що результатом упровадження системи принципів у педагогічну практику є наявність творчих суб'єкт-суб'єктних стосунків між учасниками педагогічного процесу.

Інваріантні компоненти змісту формування досвіду МКК, виокремлені на підґрунті категорії «досвід», забезпечують у когнітивному аспекті – засвоєння знань щодо інших культур і процесу МКК; в ціннісно-мотиваційному аспекті – вироблення ціннісних орієнтацій, підвищення мотивації до МКК, розвиток професійно-особистісних якостей; у комунікативно-діяльнісному аспекті – формування вмій і навичок, що уможливають активну соціальну взаємодію з представниками інших культур.

5. Розроблено, науково обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічну технологію формування досвіду МКК студентів ВНЗ економічного профілю на основі інваріантної технології людської діяльності і визначено її етапи: мотиваційно-цільовий, комунікативно-пізнавальний, комунікативно-діяльнісний, ціннісно-рефлексивний. На мотиваційно-цільовому етапі здійснюється орієнтування учасників педагогічного процесу в навчальній діяльності. Метою комунікативно-пізнавального етапу є розроблення моделі об'єкта пізнання, визначення його сутнісних характеристик. На комунікативно-діяльнісному

етапі здійснюється вивчення, детальне засвоєння нової інформації щодо об'єкта пізнання, активізація введеного матеріалу. На ціннісно-рефлексивному етапі відбувається співставлення отриманих результатів з цілями, сформульованими на початку навчальної діяльності, а також усвідомлення цінності набутих знань. Чітке дотримання цих етапів і застосування розроблених дидактичних засобів «вивести» їх з рівня прямого управління з боку викладача через рівень співуправління на рівень самоуправління своєю навчальною діяльністю.

Завдання підвищення професійної підготовки майбутніх економістів до МКК вирішено за умови, коли студент є не тільки об'єктом впливу викладача, але й активним суб'єктом навчальної діяльності. Розвиток суб'єктного потенціалу студентів, становлення мотивації, пізнавальної активності, цілеспрямованості, креативності і здатності до рефлексії сприяє формуванню високоосвіченого професіонала у своїй галузі й вихованню духовної особистості, яка може успішно співпрацювати з представниками інших культур.

## Література до розділу 5

1. Словарь иностранных слов. – 11-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1984. – 608 с.
2. Колесников А. С. Философская компаративистика и диалог культур / А. С. Колесников // Россия и Грузия: диалог и родство культур : сб. матер. симпозиума. Вып. 1. / под ред. В. В. Парцвания. - СПб. : Санкт-Петерб. философ. о-во, 2003. - С. 185-205. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://anthropology.ru/ru/texts/kolesnikov/georgia\\_17.html](http://anthropology.ru/ru/texts/kolesnikov/georgia_17.html)
3. Бушкова В. В. Основні тенденції взаємодії української та американської культур (соціально-філософський вимір) : автореф. дис. ... канд. філос. наук. / В. В. Бушкова. – К., 2001. – 19 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации: учеб. для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин; под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Введение в культурологию : курс лекций / под ред. Ю. Н. Солониной, Е. Г. Соколова. – СПб. : СПбГУ, 2003. – 167 с.
6. Кармин А. С. Культурология: учеб. для вузов / А. С. Кармин. – СПб. : Лань, 2001. – 832 с.
7. Культурология : учеб. пособ. / под ред. Г. В. Драча. – М. : Альфа-М, 2003. – 432 с.